

523

523



ԱՐԺԱՆՈՒՅՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

ՆԱԽԱՐԱՐԱՆ



1923

897.99

ԱՐԺԱԼՈՒԹՅՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՆԱՆՑԱՆ

~~ՀԱԽՈՐԱԿ~~

Կ Ի Ն Ո - Լ Ե Ն Տ

ՅԵՐԵՎԱՆ — 1923



A II 38842
~~45299~~

UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

1951-1952

1951-1952



№ 1

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

„ՄԱՄՈՒԼԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ“

ՅԵՐԵՎԱՆ

Տրեսի Առաջին տար. 1923 Յերեվան. պատ. № 3559

Քույր. Գ. Բ. Լ. Վ. № 2891. Տիրաժ 500 արինակ.

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Պատմությունն չե, վոր ցանկացել եմ գրել
յես, ուստի և ժամանակագրական կարգը շատ
տեղերում կարող ե խախտված լինել:

Յես կամեցել եմ տալ պատերազմից առաջ,
պատերազմի, հեղափոխության և մեր «անկա-
խության» որերի գոյության, մտածելակերպի
ու «քաղաքականության» ընթացքը:

Յես կամեցել եմ տալ մեր «ղեկավարների»
ձեռքում ամուր պրկված մեր կյանքը, կապված
արտաքին աշխարհի հետ, լուսավորելով այն
լայն ու սոհատակ անդունդը, դեպի ուր տա-
նում եյին մեզ թավալգլոր:

Կոնկրետ դեմքեր, դեպքեր ու վայրեր չկան:

Ամեն պատկեր համապատասխանում ե մեր
հիշողության մեջ արթնացող այս կամ այն սո-
ձին, վայրին ու դեպքին:

1923 թ. 1 սեպտեմբերի

Յերեան

1.

Անցնում ելին սովորությունների ու կար-
գադրությունների վրա հենված որերը դանդաղ:

Այսօրը Կաթողում եր նույն ձևն ու սահ-
մաններն ունեցող վաղվան:

Առանց փոփոխությունների:

Փոփոխությունները շփոթություն են առաջ
բերում:

Ստիպում են շարժվելու:

Ամեն մի շարժում պայմանավորված է մի
նոր ձևի հետ:

Նոր ձևերից մարդիկ վախենում եյին:

Մեր յերկրի մարդկանց կյանքն հայտնի եր. ավելի ցածր աստիճանով նման բոլոր յերկրների մարդկանց կյանքին:

Ուրիշ տեղերում հիմք եր դրվում, կաղապարվում, իսկ մեղանում պատճեն հանվում:

Յեվ այսպես որն անցնում եր որվա յետեւից:

Ամեն առավոտ բազմաթիվ ուսուցիչներ թեվերի տակ առած հասարակական ձեռնակներ ու աշակերտական տետրակների կույտեր, դպրոց եյին շտապում:

Գնում եյին սովորեցնելու խոնարհել-հոլովել, գոյական-ածական, բայ-մակբայ, համայնիշ-հոմանիշ:

Կամ՝ յերկու կետերի մեջ ամենակարճ ճանապարհն ուղիղ գիծն ե:

Յեվ կամ՝ ինչպես Մովսեսն իր դավապանով խփեց Կարմիր ծովին, ծովի ջուրը յերկու մասի բաժանվեց ու ճանապարհ բացեց, վորտեղով Իսրայելի ժողովուրդն անցավ մյուս ափը, ինչպես Քրիստոսը ծնվեց կույս Մարիամից,

մեռավ, հարուժյուն առավ, յերկինք բարձրացավ:

Հազարավոր մանուկներ ու պատանիներ լսում, տուն ելին վերադառնում, գրքերն առած բազմաթիվ անգամ կրկնում, անգիր անում, մյուս ուր մեկեր շատանալու համար:

Պատրաստվում էյին կյանքի համար պիտանի մարդիկ դառնալու:

Զարգացած ու հավասարակշիռ:

Պաշտոնյաներն առավոտյան վաղ արթնանալով, մաքրում կամ մաքել էյին տալիս հնամաշ հագուստները, պլպլացնում հանդերձների մեծ-մեծ, դեղին ու սպիտակ նշանակիր կոճակները, գլխարկանիշերը, կոշիկները և հանդարտ քայլում դեպի պաշտոնատները:

Բարևում էյին պաշտոնակիցներին. բարձրերին՝ խոնարհաբար, ստորիններին՝ արհամարհական ու բազմում իրենց հատուկ տեղերում:

Զարմանալի յերկար նայում էյին այս ու այն թղթին. թվում էր, թե այդ թղթի վրա և պատկերացրած ամբողջ աշխարհի բախտը:

Գրիչը շարժվում էր շատ հանդարտ, ամեն

կերպ աշխատում էյին գործերը հետաձգել «վաղ-
վան», ընդունելության սահմանափակ ժամերին
ընդունում էյին առավելապես «հերթից դուրս»
իրենց բարեկամներին ու մոտիկներին, վորպես
«կարևոր» գործ ունեցողների: Մի քանիսին՝ ավելի
կարևոր խնդիրների համար՝ տեսակցության
ժամ էյին նշանակում իրենց տանը:

Պարապմունքները վերջանալու՝ յերբ տուն
էյին ճանապարհում «մեծավորին»՝ տուն էյին
վերադառնում, ընտանիքի հետ ճաշում, ապա ի-
րենց առանձնասենյակներում «հանգստանում»:
Յերեկոները կնոջ ու հասակն առած աղջիկների
հետ հյուր էյին զնում: Կանայք և յերիտա-
սարդները կազմակերպում էյին խաղեր, պա-
րում էյին, յերգում: Իսկ «հայրերը» մի այլ սեն-
յակում «ժամանակ սպանում» թղթախաղի սեղա-
նի մոտ:

Մինչ ընթրիք և ընթրիքի ժամանակ՝ ա-
ռատորեն խմում էյին «հատուկ» սլաւովորած
թմիչքներ, դովում տանտիրուհու անսահման
բարությունն ու սիրալիրությունը, մեծ-մեծ
ապագա գուշակում նրանց յերեխաներին, խո-
հարարի արվեստը դրվատում:

Խմում եյին կենացներ, արտասանում ամե-
նագեղարվեստական վոճերից հյուսված ճառեր,
յերգում խմբական ու առանձին յերգեր, վո-
գեվորվում և արտասվում եյին հայրենիքի, նրա
հերոս զավակների ու տառապած ժողովրդի
մասին խոսք յեղած ժամանակ:

Շատ խոսում եյին ու խոսելիս գեմքերին
ծանրախոհ տեսք տալիս:

Գործակատարներն ու աշկերտներն առա-
վոտյան վաղ հավաքվում եյին վաճառատների
առաջ, խմբերով կանգնում, խոսում,
հանաքներ անում միմյանց հետ, սուր խոսքեր
նետում անցնող-դարձողների հասցեյին և յերբ
հաստատուն ու հանդարտ քայլերով, ծանր շըն-
չելով գալիս եր «խագեյինը», խոնարվում եյիր
մինչև գետին, առնում խանութի բանալին,
բաց անում և ըստ պաշտոնի կարգի, ներս մըտ-
նում, ամեն մեկն իր տեղն եր քաշվում ու
գործի կենում:

Մաքրում, ապրանքները գարակներից հա-
նում, դարսում նոր ձևով և յերբ վերջացնում
եյին, ձեռքերը խաչած լուռ կանգնում, մուշ-

տարու եյին սպասում:

Աժբողջ ուր յերդվում եյին, գովում, սուտ խոսում, խաբում, ներս մտած «մուշտարուն» անպայման մի բան ծախում:

«Խաղեյինը» նստած «դախլի» մոտ, յերբեմն պայծառ, յերբեմն թթված դեմքով ստանում եր դրամը և մտքի մեջ շարունակ հաշիվների հետ լինում:

Իրիկուն եր դառնում, լույսերը վառվում եյին (մեր քաղաքն ուրիշ «մեծ» քաղաքների նման յեկեքտրական լույս ել ունի): «Խաղեյինը» հավաքում եր «դախլը», գոհ ժպտով գլրպանը դնում, ծառայողները տեղերն եյին դարսում ապրանքները և յերբ վերջացնում եյին, խանութը փակում ու ամեն մեկն իր տուն եր շտապում:

«Խաղեյիններն» ու կառավարիչները բավական ուշ ժամանակ տնից դուրս եյին գնում «ռեստորաններում» առևտրական «կոմբինացիաներ» գլուխ բերելու, ընթրիքի սեղանի շուրջ «առևուր» անելու:

Գործակատարները փոխում եյին շորերը, վերցնում ձեռնափայտը կամ հովանոցը և ան-

հոգ դեմք շինած, թեթև խաղ անելով, անցնում «բուլվար», «պրոսպեկտ» զբոսնելու, սրբ-տակից ընկերներին հանդիպելու, որիորդներին «զադեվադ» անելու, ծանոթանալու նրանց հետ։

Գնում էյին պրոթեկտոր, շատ եր դյուր գալիս Պինկերտոնը, Շերլոկ Խոլմսը, վոգեվորվում էյին նրանց տրյուկներով։ Սիրում էյին կոմի-կական պատկերներ, ծիծաղում դահլիճով մեկ, բոթում միմյանց։ Աշխատում էյին կողքին նըս-տած ծանոթ կամ անծանոթ կնոջ թեվը բռնել, սեղմել, առաջարկում էյին կոնֆետ (գլխավո-րապես առևտրի ժամանակ աննկատելի կերպով գրպանները զցած)։

Մեկ-մեկ ել որերի այդ դասավորությունը (յերեկոների նկատմամբ) այդպես չեր մնում։ Փոփոխության մեղքն ընկնում եր «ազնվաշուք» տիկիներին և «հասակավոր» որիորդների վրա։ Յերիտասարդ աղջիկներին արգելվում եր։

Նըրանք ամենից առաջ պիտի ավարտեյին գիմնազիան, «մադամի» մոտ բարևի, նստելու, ուտելու և այլ քաղաքավարական ձևերը սո-վորելին, վորպեսզի «գռեհիկ» չմնային. հետո

մայրերի հետ այս ու այն ուխտատեղին, սրա ու նրա մոտ (իհարկե իրենց դիրքին ու արժանապատվութիւնը համապատասխան) հյուր գնային, զբոսնէին բուլվարում ու պրոսպեկտում ու աշխատեյին հարմար «պարտյա» կազմել և ամուսնանալ:

Մեծերի հետ լինել ու նրանց պես գործել թույլ եր տրվում այն ժամանակ, յերբ «մարդու գնալու» այդ միջոցները չեյին ոգնում, հույսը շատ անգամ եր խաբում ու տարիքն անցնում եր:

Կինն իր ֆիզիոլոգիական կառուցվածքով որպես քնքոյշ արարած, հեռու ե բոլոր կոպտություններից և վորովհետեւ «մերժել»ը կոպտության նշան ե, ուստի նա յերբեք չի մերժում:

Մանավանդ յերբ «կարիք» ե տեսնում: Իսկույն հուզվում ե և ցանկանում բարեգործություն անել:

Կազմակերպում ե բարեգործական յերեկություններ զանազան նպատակներով, հասարակական գործունեության բնույթ տալով նրանց:

Ընդունված ե նոյնպէս, վեր այդ ընկերու-

թյուններին անպայման մասնակցեն տղամարդիկ «տուն» տալու և կանանց «գործելու» ժամանակ «կավալերութիւն» անելու:

Յեվ ահա, այդ ընկերությունները յերբեմն — յերբեմն պատճառ եին դառնում յերեկոների դասավորութեան ընթացքը փոխելու մարդկանց համար:

Այդ այն ժամանակ եր լինում, յերբ կադմակերպում եին «բարեգործական» յերեկոյթներ, ներկայացումներ և «ձեռքի վրա» տոմսակներ ծախում:

Այդպիսի որերին քաղաքի մեծ մասն իրարացման մեջ եր լինում: Ջահել աղջիկներն ու տիկիները դեռ մի քանի որ առաջ նոր շորեր պատվիրած՝ զուգվում-զարդարվում եին, յերիտասարդները՝ գլխավորապես փաստաբանները, ինժինները, բժիշկները՝ ֆրակներով ու այլ համապատասխան հագուստներով, շտապում եին լցնելու թատերասրահը:

Այդ յերեկոններին սովորական գործերը մոռացվում եին:

Բայց յերբեմն ավելի մեծ դեպքեր ել եին տեղի ունենում:

Հուր եր ստացվում, վոր այս ինչ որը դա-
լու ե այն ինչ բաճրաստիճան անձը:

Այդպիսի ժամանակ արդեն հուղմունքի մեջ
եին լինում բոլորը և ամենից առաջ քաղաքի
«հայրերը»:

Կարգի եին բերվում հիմնարկությունները,
խիստ կարգապահության ե քաղաքավարության
դասեր եին ստանում պաշտոնյաներն իրենց իշ-
խանավորներից, խրատներ եին կարդում մայ-
րերն ու հայրերն իրենց զավակներին, ու...
մաքրվում եին փողոցները:

Առուների ջուրը բաց եր թողնվում, ջրցան-
վում, ավելվում և ընդհանրապես «հյուրին ըն-
դունելու» մաքուր տեսք եր տրվում:

Անասունների յերթեվեկությունն արգել-
վում եր: (Մեր պրոսպեկտով, շատ անգամ ել
մայթերով անցնող անհասկացող անասուններն
այնքան անքաղաքավարի եին, վոր չեին կարո-
ղանում հասկանալ, թե փողոցում չի կարելի
կեղտոտել, վոր դրա համար կան հատուկ տե-
ղեր):

Յեվ յերբ «հյուրն» ընդունվում ու ճանա-

պարհավում եր, վերջապես բոլորն ազատ շունչ
եին քաշում. անասուններն ել ազատվում էին
բանադրանքից:

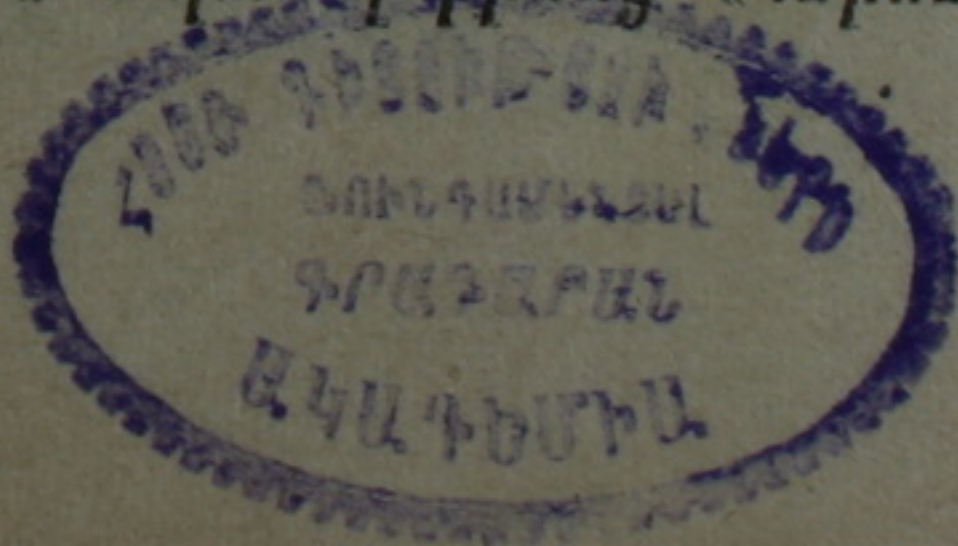
Մի ուրիշ, ավելի նշանավոր բան ել կար,
վորը մի կողմից «վախ» եր պատճառում, կա-
ռավարողներին «հանգստից» զրկում, մյուս
կողմից «յերազների» պատճառ դառնում ազ-
գասերների համար:

Մեր յերկիրը բաժնված է տարբեր
պետությունների մեջ: Յեվ տարբեր պետու-
թյունների մոտ ժողովուրդը տարբեր դրության
մեջ եր գտնվում:

Յեվ անա այդ վախ ու յերազներ պատճա-
ռող բանը նպատակ եր դրել իրեն մեր յերկիրը
միացնել, իսկ առաջին հերթին տաճիկներից
ազատագրել:

Շատ-շատ անգամներ գաղտնի «խմբեր» յեն
կազմվել ու սահմանն անցել «պատերազմելու»...
«հերոսաբար մեռնելու»... և թյուրք ու բյուրդ
ջարդելու:

Քանի՜ մայրեր լաց յեն յեղել ու «աչքերը
ջուր կտրած» սպասել իրենց «հերոս» զավակ-



ների վերադարձին և վորովհետև նրանցից շատ քչերն էյին հետ գալիս, ուստի մեր բանաստեղծները վորպես մխիթարանք, գովում էին նրանց իրենց գրքերում ու թանաքե արցունքներով վոգեվորում ուրիշներին, թեթևացնում մայրերի ցավն ու արցունքները:

Մխիթարում էին նրանց քաջագործութունների ողասլաց նկարագրություններով:

«Ժեռոտ լեռան լեռ կատարից

Վայր սլացիր սեվ արծիվ...»

Ահա այսպես ու սրա նման էին անցնում որերը մեզանում, այսպես ոգեվորվում ու պայքարում, այս պայմաններում ծնվում ու մեռնում մարդիկ, յերբ հանկարծ մի սարսափ ազդող լուր ցնցեց վողջ աշխարհը, աշխարհի հետ միասին նաև մեր լերկիրը:

Համաշխարհային պատերազմն էր դա, վոր իր հանկարծակի թափով յեկավ որերի ընթացքը և վորոշումների ու սովորությունների անշարժ տրադիցյաներով ապրող մարդկանց կյանքը փոխելու:

2.

Զինակոչի յենթարկվածները խմբերով այս-
 ու այն շրջանից, այս ու այն գյուղից գալիս
 եին ու գալիս, գնացքները լցված նրանցով,
 անհրճառ գնում եին ու գալիս:

Մարդատարների յերթեկույթյան ժամա-
 նակները փոխվել, վագոնները վեր եին ածվել
 զինվորականի:

Առաջին հերթին տեղ եին ստանում զինվորա-
 կաններն ու պատերազմի համար աշխատողները:

Քաղաքի կյանքն ավելի յեռուն ե դարձել:
 Վաճառականները փոքր ու ձեռք են ընկել:

Շարունակ ապրանք են դուրս գրում:

Մուշտարիների թիֆն ավելացել ե:

Փողն առատ ե. գների մասին վիճող չկա:

Ամեն ինչ պատերազմի համար:

Այդպես ասաց քաղաքային խորհրդի ձայ-
 նավոր Արտյոմ Իսայիչը:

Յերկար ժամանակ խորհրդի քննության նյութ
եր դարձել քաղաքի անջրդի հողերի վուռգման
խնդիրը, վորի վերջնական ծրագրի ու նախա-
հաշվի կազմելը հանձնված էր ճարտարապետ
Արկադիյ Իվանիչին՝ մեր մեծահամբավ ինժինե-
րին, վորին պարտական է քաղաքն իր վոճավոր
շենքերով:

Յերբ նախագիծն ու նախահաշիվը պատ-
րաստ էր, դրվեց խորհրդի որակարգում, վերջ-
նական հաստատման համար:

Նոր միայն իր բացատրական խոսքն էր
սկսել ճարտարապետ Արկադիյ Իվանիչը, յերբ
Արտյոմ Իսայիչը ընդհատեց, ըստ կարգի
ձայն խնդրելով:

Նա կանգնեց հաղթականորեն և վոզեվոր-
ված, «յերկու խոսքով» ասաց, վոր նման հար-
ցերի քննության ժամանակը չե հիմա. վոր յե-
թե փող կա, այժմ այդպիսի «դատարկ» բանե-
րի վրա չի կարելի ծախսել: Այժմ պատերազմ է,
ամեն ինչ պատերազմի համար, հայրենիքը վը-
տանգի մեջ է, պետք է նախ նրա փրկության
մասին մտածել:

Բոլորը ծափահարեցին:

Արկադիյ Իվանիչը խիստ բողոքեց:

Նախագահն հայտնեց, վոր նա իր կատարած աշխատանքի ու կրած նեղության վարձը կատանա:

Իվանիչը «ստիպված» յեղավ համակերպվել և ինքն ել հողուտ «ամեն ինչ պատերազմի համարի» առթիվ ճառ արտասանեց:

Պաշտոնյաների աշխատանքն ավելի մեծացել եր, ժամերը փոխվել եյին ու պարապմունքները տեղի եյին ունենում «ըստ կարիքի»:

Իշխանավորները ավելի խիստ եյին:

Գլուխներն ավելի եյին խոնարհվում:

Հանցավորները պատժվում եյին «զինվորական օրենքներով»:

Հնդուներության ժամերը հիմնարկություններից վերջնականապես փոխադրվել եյին տները, առանձնասենյակներում կամ ռեստորաններում, ընթրիքի սեղանի շուրջը:

Լրագրերն ամեն օր լուրեր եյին բերում. —

— Մեր զորքերը հաղթական գրոհով գրավեցին Ռ-ը:

— Համառ կռիվներից հետո մեր զորքերը թշնամուց խլեցին բազմաթիվ թնդանոթներ,

գնդացիւրներ, հրացան և այլ ռազմավթերք-
նուշնպես և 10,000 գերի: Մեր զօհերն աննը-
շան են:

Յերբեմն ել. —

— Ռազմական նկատառումներով մեր զոր-
քերը թողեցին Ն-ը:

Թշնամու ուժի գերազանցութեան շը-
նորհիվ, մեր զորքերը քաջաբար նահանջեցին,
նահանջը շատ կանոնավոր էր: Թշնամու կորուստ-
ներն ահագին են, մերը՝ աննշան: Վերջնական
հաշիվը դեռ չի պարզված:

-- Զորապետ X-ը պարգեւատրված է վոս-
կե թրով ու Գյոյրգյան առաջին աստիճանի խա-
չով:

Շաբաթը մեկ անգամ թերթերում տպվում
էին ցուցակներ սպանվածների, անհայտ կո-
րածների ու վիրավորների:

Այդ ցուցակներն ամենից շատ ելին կար-
դացվում:

Բարեգործական յերեկույթների թիվն այժմ
ածիլի է:

Կանայք մի բոլե դադար չունեն:

Կառքերը մեծ մասամբ նրանց է տրամա-
դրված:

Մեկ ժողով, մեկ այս ու այն սիրողի, դը-
րողի, բանաստեղծի, դասախոսի մոտ, մեկ փոր-
ձասրահ, մեկ անուշարան, մեկ ել դերձակու-
ու մաս, նոր յերեկույթի համար նոր հագուստ-
կարել տալու:

Այսօրվա յերեկույթը խրամատներում յե-
ղած զինվորներին ընծաներ ուղարկելու համար
է կազմակերպված:

Յեղանակը թեև վատ է, բայց սրահը լի յէ
բազմությամբ:

Ամեն կողմ փայլում են բաց կրծքեր ու
թեւեր, սև ֆրակներ ու ոսլայած ոպիտակ շա-
պիկներ:

Ծաղկեջրերի անուշ բույրն է տարածված
չորս բոլորքը:

Յերկու նշանավոր սյուրպրիզ կա այսօր. —
յերեկույթի բացման խոսք է ասելու նշանավոր
հռետոր և «դուշկա» Սերյոժան կամ Սերգեյը կամ

Սերգեյ Նիկիտիչը և ցիգանական ռոմանսներ ե
յերգելու մայրաքաղաքից հյուր յեկած Ասյան:

Այս սյուրպրիզների համար պարտական ենք
ընկերութեան նախագահ Սուսաննայի անդուլ աշ-
խատանքին:

Ահա և ինքը: Շրջում ե, նայում, կարգա-
դրում, բարևում հյուրերին, ժպտում դյուլթող:

Ոգուտը մեծ ե. առևտուրը հաջող:

Շամպայնի սեղանն ամենից մեծ դումա-
րն ե հանել:

Տիկին Մանիի փոքրիկ ձեռքի ափից շամ-
պայն խմելու ցանկությունը շատերն ունեցան
ու թանգ եր գնահատվում:

Իսկ Լյուսիի համբույրի աճուրդն ուղղակի
անյերևակայելի ֆուրոր և գրպանների մրցում
առաջ բերեց:

Շատերը ցանկացան համբուրել նրա հյու-
թալի և կրքոտ շուրթերը:

Լյուսին նստել ե բեմում միանգամայն ան-
վրդով ու գրգռիչ ժպտում ե. չէ՞ վոր նա իրեն
դոհում ե տանջված զինվորների համար:

Ամեն ինչ պատերազմին:

Զինակոչը շարունակվում ե:

Կանչվում են ավելի բարձր տարիք ունեցողները:

Ցուցակներն ավելի ու ավելի յերկարում են:

Մարդատար վագոնները փոխարինվում են նրանցով, վորոնց վրա մակագրված է. — «8 ձի կամ 40 հասարակ զինվոր»:

Զինվորական յերաժշտախումբն ավելի ըստեպ է քայլերգեր նվագում փողոցներում:

Հաճախորդների թիվն ավելի յե մեծանում:

Բուլվարում զբոսանքներն ավելի յերկարատեւ են:

Քաղաքային վարչության նիստերն ավելի ուշ-ուշ են հրավիրվում:

Հայրերն ավելի շատ են մտահոգված զավակներին թիկունքային աշխատանքների պահելու համար:

Գյուղերում աշխատանքները մնացել են:

Աշխատող ձեռքերը պակասել են:

Կանայք չեն կարողանում տղամարդուն հատուկ գործերը կատարել:

Տանուտերը շարունակ նոր-նոր հրամաններ ե ստանում ու ինքն ել հրամայում:

Իշխանավորներն ավելի խստացել են. շա-

բունակ միմյանց հետ քիթ քիթ խոսում, խոր-
հրդակցում են:

Հեռագիրը թռչում է.—

Բելգյան համառորեն դիմադրում է:

Փրանսիայի նախապատրաստված շլինելու պատ-
ճառով, գերման — ավստրեական առաջին ամենա-
ծանր հարվածն իջնում է ճամփա բաժնում կան-
գնած Բելգեայի գլխին:

Բելգեան ավերվում է:

Կործանվում է հիմնովին:

Հեռաձիգ թնդանոթների գնդակները քան-
դում են պատմական ու գեղարվեստական հու-
շարձանները, շենքերը:

Տեվտոն գորգերը թալանում ու իրենց յեր-
կիր յեն ուղարկում ամեն ինչ:

Բելգեայի կանայք բռնաբարվում յեն, յե-
րիտասարդներն ու մանուկները գերվում, կո-
տորվում:

Բելգեան արդեն ավերակ է:

Գյուղերն ու քաղաքները բուերի բնակավայր
յեն դարձել, գործարանները կանգ առել, դաշ-
տերը խոպանացել:

Սով է:

Ժողովուրդը գերման ռազմի բազկից պաշտ-
պանվելու հնարավորութիւնն չունի:

Գաղթում յեն:

Վողջ յերկրի ժողովուրդը յելած, գնում է:

Բելգեայի թագավորն անձամբ անցած գոր-
քի գլուխ, կռվում է հերոսաբար:

Թագավորն ու գորքը յերկրից դուրս յեկան:

Թագավոր, առանց յերկրի ու ժողովրդի,
ուրիշ պետութեան մեջ թագավորական թագով
շրջում է ու իր կորուստը սգում:

Բելգեան ել չկա:

Աշխարհի ամենաքաղաքակիրթ, տեխնիկա-
պես բարձր կուլտուրա և հարստութիւնն ունե-
ցող յերկրի ժողովուրդը կորցրել է ամեն ինչ
ու վողորմութիւնն է հայցում ուրիշների դըռ-
ներում:

Մակաղած այս ու այն անկյունում, այս
ու այն «բարեգութի» խնամքով քաշ է տալիս իր
գոյութեան մնացորդը:

Ամիսներն անցնում յեն միմիջանց յետևից:

Պատերազմն ընդարձակվում է ու խորա-
նում:

Նոր պետութիւններ ել շահագրգռվում յեն

ու հրապարակ իջնում:

Կազմվում յեն խմբավորումներ, համակիրներ:

Գործարանները շտապ կարգով ռազմական պատվերներ յեն կատարում:

Աշխատանքի ժամերն ավելացել են բանվորները համարվում են զինակոչվածներ:

Յերկաթուղիները զինվորական դրուժյան մեջ յեն:

Գործողությունների ու ժանդարմների թիվն ավելացել է:

«Ախրանկան» ուժեղացված է. գործակալները վխտում են ամեն կողմ:

Քանի մեծ-մեծ պետությունն է նետվում պատերազմի գիրկը, այնքան շատ են ուրախանում Սիմոնը, Գեվորգը, Ասոն, Ավոն:

Սպասում են Տաճկաստանի հրապարակ գալուն:

Տաճկաստանը պիտի մասնակցեր պատերազմին:

Այդպես եր իրերի դասավորությունը:

Ամեն ինչ պատրաստ էր:

Ասոն ու Ավոն կարգադրել էին:

Ռուսական կառավարության պատճառած

Նեղությունները, բանտն ու աքսորը մոռացվել
եին. այժմ նա է միակ փրկիչը:

Պատերազմը շարունակվում է:

Ցուցակներն ավելի ու ավելի մեծանում են:

Ասոն ու Ավոն ուրախ են:

Ասոն ու Ավոն գործում են:

Նահանգապետն ու ժանդարմները այդ մա-
սին ամեն բան գիտեն, բայց չտեսնելու են
տալիս:

Այդպիսի կարգադրություն են ստացել:

Ամեն ինչ պատերազմի համար. կեցցե՛
հաշրենիքը, կեցցե՛ մեր պաշտպան զորքը:

Ակումբներն ավելի յեռուն են:

Յերեկույթներ կազմակերպվում են ավելի
հաճախ:

Ասոն ու Ավոն վոզևորված են:

Հասել է ժամը:

«Ժողովուրդը» պատրաստ է ամեն ինչ դո-
հաբերելու:

Սահմանի այն կողմից պիտի ապահով լինել:

«Մերոնք» ըուպե առ ըուպե սպասում են:

Գյուղերում աշխատող ձեռքերի պահա-

ստեփանն ե:

Կանայք ուժասպառ են յեղել:

Դաշտերի մի մասը անմշակ ե:

Ծերերը գլուխները կորցրել են:

Դժվար ե, դժվար:

Վերջապես:

«Կաթողն Աստուծոյ մենք, Նիկողայ II, կայսր
Ռուսոյո, մեծ իշխան ե այլն ե այլն, պատե-
րազմ ենք հայտարարում Տաճկաստանին»:

Ասոն ու Ավոն ցնծում են:

Շտապում են, գործում են:

Հայտարարվում ե ավելի մեծ տարիք
ուսնեցողների զինակոչ:

Զինակոչ են հայտարարում Ասոն ու Ավոն:

3.

Գնացքներն ամեն որ զորքեր են բերում:

Սիբիրից, Ուրալից, Դոնից, Կազանից գորշ շորերում փաթաթված գորշ մարդկանց հսկա բազմություն 50-60-ով լցված ամեն կողմից փակված վագոններում, քշվում են Կովկաս, տաճկական սահման:

Վագոններում տիրում է յերգը, քրքիջն ու սրախոսություններն, իրենց անբաժանելի համեմունք հայհոյանքով:

Իսկ գնացքն աղմկում է. —

— Գնում ենք, գնում ենք, հասնում ենք, հասնում . . . հա հասանք, հա հասանք . . .

Գնում են նոր յերկրների առնելու, զենքով, զոռով խլելու:

Ասոն ու Ավոն ցնծում են:

Ասոն ու Ավոն գործում են:

Ամեն կողմից հավաքվում են կամավորներ՝
հպարտ, ինքնագոհ, մեծ թափով:

Կողքից մաուզեր, կրծքին փամփուշտա-
կալներ մի քանի շարքով, խենչարը կապած,
կողքին հրացան (անպայման կարճ), գլխին յեր-
կարամազ փափախ:

Կայծեր են թափվում նրանց աչքերից, քայ-
լելու թեվերը լայն թափ են տալիս կամ թե
մտրակը շաշում աջ ու ձախ:

Հայրենիքը կանչում է:

Ասոն ու Ավոն հրաման են տվել:

Ու ամեն կողմից խմբերով յեկել, գնդեր
են կազմել, մարզանք են անում ու սահմանն
անցնում:

Խաչ ու խաչվառով որհնում են նրանց անց-
նելիք ճամփան, վոր սուրը կտրուկ, աջը զորա-
վոր լինի և թշնամին կենդանի չազատվի:

Հայրենիքի պանծալի հերոս կլինի նա, ով
շատ կոտորի, ով շատ ավերի:

Ասյան կրկին մասնակցում է համերգին:

Դահլիճը բերնեբերան լի է հասարակու-
թյամբ:

Նրան ծափահարում են:

Ովացիաներն անվերջ են:

Ավոյի ինքնագնացը դրսում սպասում է:

Միասին սլանում են նշանավոր ռեստորանը
ընթերելու:

Սեղանի վրա բուրդեր են կազմում ուտե-
լիքներ ու խմելիքներ:

Սպասավորները թռչունի պես արագաթռիչ
են:

Կեցցե կավավորները, կեցցե հայրենիքը:

Նախագահուհի Սուսաննան այլևս տանը մնա-
լու վոչ մի հնարավորություն չունի:

Բազմաթիվ գործեր կանչում են նրան:

Յերեխաների խնամքը վերջնականապես
հանձնել է դայակին:

Կիրակի է: Գեղեցիկ ու յերիտասարդ որի-
որդները կավալերներին հետ, կրճքներին զանա-
զան գույնի ժապավեններ, զանազան մակա-
դրություններով, նույնպիսի մակագրություննե-
րով թղթի կտորների դամբյուղը ձեռներին, աջ
ու ձախ անցնողների կրճքներին են ամրա-
ցնում ու դրամ հավաքում. —

— Կամավորների համար հիվանդանոցներ
կազմակերպելու:

Առաջին հազթանակների լուրը արագու-
թյամբ թռչում է ամեն ուր:

Կամավորները միշտ յեղել են առաջին շար-
քերում:

Այդ առթիվ շնորհակալություն է ստացվում
ուժից վոր պետքն է:

Ասոն ու Ավոն յերջանիկ են:

Վերջապես դործնականում տպացուցվեց,
վոր հասել է ժամը հայ ժողովրդի ազատագրման:

Համարձակվում են դեռ ոպպողիցիա կազմել
ժողովրդից «ընտրված» խորհրդում:

Ապուշներ են դրանք, ուրիշ վոչինչ:

Այդպիսիներին պետք է մեջտեղից «վեր-
ցնել»:

Ասոյի մի վոտն այստեղ է, մյուսը՝ խոր-
հրդում:

Ավոյի մի վոտն այնտեղ է, մյուսը՝ ճակա-
տում:

Փողոցներում խրախճանք է:

Յրաժեշտախումբը նվագում է:

Զինվորները քայլերթով անցնում են:

Գեներալն ընդունում է շքերթը:

Հասարակությունը ցնծում է:

Գեներալին ձեռքերի վրա առած, բարձրացնում են իր ընդունարանը:

Կամավորները համբուրվում են:

Յերեկոյան հրավառություն է:

Բուլվարը լեցուն է:

Գիմնագիտականներն ու գայանուշկաները շրջապատել յեն «գուշկա» սպաներին ու կամավորներին:

Սպաներն ու կամավորները բոլորովին չեն ճնշվում:

Ամեն ինչ պատերազմի ու հայրենիքի համար:

Տրվում է կյանք, փոխարենը մարմին վերցնելով:

Մարմիններն առատ են:

Լինում են արցունքներ, հուսահատություն, բայց շուտով անցնում է:

Շատերն առավոտյան այդը հանդիպվում են «Անդլյական» այգու և բուլվարի ծառերի տակ:

Բոլորը զոհվում են հայրենիքի համար:

Սահմանը մոտ է:

Զորքի թիվն որե որ ավելանում է:

Մատակարարման անսահման ասպարեզ է
բացվել:

Թիկունքում հավաքվել յեն անթիվ մեծ ու
փոքր մատակարարողներ:

Նշանակված է աճուրդ փակ ծրարներով:

Նստել խորհրդակցում ու բաց յեն անում
ծրարները:

Բայց վոչ մեկի մասին չի խոսվում:

Ձեն ճանաչում...

Գրավականներ կան, առաջարկները դործ-
նական են ու արժեքավոր, բայց...

Նեղ դրուժյունից հանում է պարենային
բաժնի վարիչը:

— Գեվորգը ցանկանում է վերցնել խոտի
ու դարու մատակարարումը, — ասում է նա, —
բայց յերբ իմացավ վոր փակ ծրարներով է ա-
ճուրդը, հրաժարվեց մասնակցելուց: Ո՞վ դիտե-
ում հետ յեն չափելու ինձ, ասաց նա ու դի-
մում չարով:

Նա վստահելի է:

Հանձնենք նրան:

Համաձայնվեցին բոլորը, ստորագրեցին ու
շաապով դուրս յեկան, մեկը մյուսից առաջ
տեսնելու Գեվորգին ու շնորհավորելու...

Պարենային բաժնի վարիչն ուրախություն-
նից շփուժ ե ձեռքերը:

Յեղիզավետատա Իվանովնայի կազմակեր-
պած յերեկոյթի համար կնոջ ու չորս աղջիկների
նոր հագուստներն ասլահովված ե:

Թե չե խեղդվիր, բայց առ, իսկ փող...

Չկա:

Շտապում ե կնոջն ուրախացնելու:

Ընտանիքը յերջանիկ ե:

«Տ ձի կամ 40 հասարակ գինվոր» մակա-
պրությունն սենեցող բազմաթիվ վազոններ, ա-
ջից ունենալով շոգեմեքենան, հետևից բժիշկ-
ներին ու գթության բույրերին հատկացրած I
կարգի վազոնները, ռազմաճակատից հանդարտ
սողում ե հետ, դեպի քաղաք:

Այլեվս նվագ ու յերգ չի լսվում:

Անքում են ու հառաչում:

Թշնամու գնդակների զոհերն են. ծանր ու
թեթև վիրավորներ, վոր առաջին ոգնությունից
հետո ուղարկվում են քաղաք, բժշկելու:

Դիմաւորելու յեն զնացել կառավարութեան,
զինւորական, հասարակական և Ասոյի ու Ավոյի
բաղմաթիւ ներկայացուցիչներ, իրենց հետ ու-
նենալով յերաժշտախումբը:

Վոչ վոք տխուր չե նրանցից:

Վոգեւորված յեն բոլորը:

Գնացքը հասավ:

Բարձրաձայն ու բաղմաձայն կեցցենքը
լցնում են ողբ:

Յերաժշտախումբը նվագում է զինւորական
մարշ:

Քաղաքադուխը ճառ է ասում:

Յերաժշտախումբը նվագում է կայսերական
որհներգ:

Ավոն անմահացնում է տնքացող վերաւոր-
ներին:

Յերաժշտախումբը նվագում է Անդրանիկի
յերգը:

Վոգեւորութեանց հուզված են բոլորը:

Կանայք արտասովում են:

Կայարան յեն յեկել նաև ռաղմաձակա-
տում յեղածների հարադատները:

Փնտռում են, հարցնում:

Գանողները ախրում են:

Զգտնողներն՝ ուրախանում:

Շատերն իրենց հարազատներին առած,
տանում են իրենց հետ, ավելի-լավ խնամելու:

Անտերները մնում են:

Անտերները շատ են:

Բերված են Սիբիրից, Ուրալից, Դոնից,
Կազանից:

Գալիս են վիրավորներով լեցուն նոր ու
նոր գնացքներ:

Հիվանդանոցները քիչ են:

Կադավերապում են նորերը, ավելի մեծերը:

Նախադահուհի Սուսաննան հիմնում է իր
սեփական հիվանդանոցը:

Շտապով մաքրում են բնակարանի ներքին
հարկի չորս սենյակները:

Ամուսինը գրասենյակը տեղափոխում է
վերև:

Ուր վոր տեղից բերվում են մահճակալներ,
սպիտակեղեն, հավաքվում են բժիշկեր, բու-
ժակներ, բույրեր:

Սուսաննան իր համար պատվիրում է քրոջ
հագուստ, կրծքին մեծ, կարմիր խաչ:

Կատարվում է հիվանդանոցի հանդիսավոր
բացումը:

Յեպիսկոպոսն որհնում է խաչ ու խաչվառով:
Ավոն ճառում է:

Նախաճաշի սեղանը շրջապատվում է հյու-
րերով:

Ճառեր, կենացներ:

Կեցցեն կամավորները:

Կեցցեն ուսի հզոր բազուկը, մեր պահա-
պան աջը:

Գեներալը պատասխանում է:

Ավոն շնորհակալություն հայտնում:

Կամավորներից թեթև վիրավորների մի մա-
սին տեղափոխում են այգտեղ:

Գթության քույրերի և բուժականների թիվը
ռազմաճակատում քիչ է:

Բացվում են կուրսեր:

Գիմնազիստկաներն ու Գայանուշիաները ըշ-
տապում են սովորելու, վոր շուտով ռազմաճա-
կատ մեկնեն...

Այնտեղ կարիք կա, այնտեղ մարդիկ զոհ-
վում են հայրենիքի համար, ամոթ է այստեղ
մնալ:

Ու գնում են:

Ասյան մեկնում է ռազմաճակատ:

Նա գլխովի թուփ թռչում է:

Շատ սառ է գալիս նոր հագնված:

Տեղափոխված է սպայական վազոնում:

Ամեն հարմարություն ունի:

Անհամբեր սպասում է տեղ հասնելուն:

Յերեկոյանում է:

Մութն է: Կուպեյում ողբ ծանր: Յեկնում
է դռան մոտ:

Մտանում է մի սպա: Ստանում են:

Միտսին մտնում են սպայի կուպեն:

Լուսադեմին դուրս է յեկնում, մազերն ար-
ձակ, հագնված կիսակոճկած:

Շտապով սահում է իր կուպեն ու հանգիստ
քնում, մինչև տեղ հասնելը:

Ասյան ռազմաճակատումն է:

Գործ չկա դեռ: Յերկու կողմից էլ դա-
դար է: Մեկ մեկ միայն հետախույզներ են հան-
դիպում միմյանց:

Ռազմաճակատում էլ կարելի չէ շուքով
տպրել:

Նույն սպաներն են, ճիշտ է, քիչ կոպտա-

ցած, բայց այդ կիսավայրենությունն ավելի
լավ է ու ռազ և գալիս շրջապատին:

Գյուղեր ու քաղաքներ ավերակ են: Յեր-
բեմն-յերբեմն յերկում են ծերունիներ և անտեր
մնացած քաղցած շներ ու կատուներ:

Հարձակման հրաման է ստացվում:

Խրամատներում յերկար ժամանակ անդործ
դարկած զինվորներն ուրախանում են:

Ընդհարումը համառ է յերկուստեք:

Յերկու կողմից էլ հրամայված է դիրքերը
գրավել:

Ոգնական դուրքը ուշանում է:

Այ թեղ կտրված է, վոչմի տեղեկություն չկա:

Չախ թեղ նոսրանում է. հոգնած են:

Կենտրոնը դիմում է գրոհի:

Խրամատներից յելած, գնդակների տուրա-
փի տակ վազում են, ընկնում, հառաչում:

Բռնվում են միմյանց. հռչատում:

Յերկուսից մեկի մահն է պահանջվում...

Կռվից բավական հեռու յեղած դաշտային
հիվանդանոցը լցված է վիրավորներով:

Բժիշկները փորձված ու հմուտ մասպործ-
ների պես սուր դանակներն առած, կտրում

դեն են գցում մարդկային փշրված փոսքեր,
ձեռքեր, թեւեր . . .

Բուժականներն ու գլխաւորիան քույրերը դա-
դար չունեն. հոգնել են:

Հառաչանքները ու անքոցները սաստկանում,
բաղմանում, բռնում են չորս բռնորդը:

Թշնամին քշված է. հաղթանակը մեծ է:

Վիրավորներին խմբերն ավելի մեծանում են:
Դադար է:

Հալածում են սպանվածներին:

Փորում են մեծ մեծ ու խորը մի քանի
փոսեր, լեցնում մեջը, ծածկում և ամեն փոսի
դիմին խաչափայտ ամրացնում:

Քահանան կատարում է թաղման կարգ,
հայրենիքի համար զոհված հերոսներին արքա-
յաւթյանն արժանի անելու համար:

Յեղբայրական գերեզմանների թիվն ավե-
լանում է:

Ասյան աշխատում է. սարսափած է ու հոգնած:

Նա թուլաստվություն է ստացել դիշերը
հանգստանալու:

Պարկում է անկողնուն առանց հանվելու և
վերջնականապէս թուլացած, անշարժանում:

Զգուժ եւ ու հասկանուժ, վոր իզուր եւ այդ
սովներ:

Վոր ավելորդ եւ իր արածը . . .

Ավելորդ եւ իր վողեվորութիւնը:

Ավելորդ եւ նույն իսկ ինքը:

4.

Ռուս-տաճկական պատերազմն արդեն հայ-
տարարված է:

Տաճիկներն ել փոշեփռված են:

Կյանքը յեռում է:

Պատրաստվում են:

Ռազմական նախարարը ղեկուցում և կար-
գում նախարարական խորհրդում:

Առաջարկներն ընդունվում են:

Ծափահարում են:

Սուլթանը հաստատում է:

Գերման ժամանակները դործի են անցնում:

Նեղուցները ամրացվում են:

Նեղուցները փակվում են վոչ գաշնակից
պետությունների նավերի առաջ:

«Հայչիխանաներում», «Քարվանսարաններում»
ու «մեյդաններում» մարդիկ ծաղուլատիկ նըս-
տած գորգերի վրա, անվերջ հորանջում, թեյ
են խմում և դատողություններ անում:

Վաչ մեկը կասկած չունի իրենց հաղթա-
նակին:

«Ալմանը» իրենց հետ է:

«Ալմանը» ջնջեց Բելգիան, «Ալմանը» վո-
չընչացնում է Ֆրանսիան, «Ալմանը» հզոր է...

Ենվեր փաշան գորգի հրամանատար է:

Ենվեր փաշան սաստանի պես ճարպիկ է:

Ենվեր փաշան անհաղթ է:

Կեցցե՛ Ենվեր փաշան:

Կեցցե՛ հաղթությունը:

Ու նստած «Հայչիխանաներում», «Քար-
վանսարաններում» ու «մեյդաններում», քա-
ղաքների և գյուղերի «աղսախալները» գիտում
են իրենց «ջահեղներին», վոր խումբ - խումբ
հավաքված, զինավարժվում են ու մեկնում
ռազմաճակատ ուսին կոտորելու:

Հասնում են առաջին լուրերը:

Տաճիկ գորգը քաշվում է:

Ռուսներն առաջ են շարժվում:

Բայազետը ուռաների ձեռքն է:

Տաճիկները դոհերը մեծ են:

«Ալմանի» ողնությունը չնպաստեց:

Ենվերը չփրկեց:

— Պատճառը:

Սահմանի այս կողմը հայեր են ապրում,
այն կողմից զորքի առաջապահ գունդը հայ կա-
մավորներն են:

Դավաճանություն:

Ներքին և ռազմական գործերի նախարար-
ները խորհրդակցում են:

Խորհրդակցությունը կարճատև է, վճիռը
վորոշ:

Հայերը միշտ դավաճան են, հայերի ներկա-
յությունը վտանգավոր է:

Տաճիկ ժողովուրդը պիտի ազատվի հայե-
րից:

Տաճկաստանը պիտի մաքրվի:

Տաճկաստանը միայն մահմեդականներին:

Կեցցե մահմեդականությունը:

Կեցցե հավատը:

Ներքին ու ռազմական գործերի նախարար-
ները զեկուցում են կարգում նախարարական
խորհրդում:

Ծով ե նրանց խելքը:
 Տաճկաստանի փրկիչներն են:
 Առաջարկն ընդունվում ե. —
 —Հայերին զաղթեցնել:
 Սուլթանը հաստատում ե:
 «Ալմանը» դեմ չե:
 Ենվեր փաշան գործում ե: Հեռագիրը հա-
 ղորդում ե վալիներին հառավարության վորո-
 շումը:
 Սուրհանդակները հաղորդում են վալիներին
 Ենվերի ծրագիրը:
 Վալիները հասկանում են. իրանք խորհըր-
 դակցում են:
 Մուլաները վոգեվորված են:
 Կրոնի փրկության ժամը հասել ե:
 «Անհավատի» արյունը մաքրում ե հավա-
 տացյալին ու «Չեննաթի» փերիներին արժա-
 նացնում:
 Ալան, ալան . . .
 Հայերն զգում են շարժումը:
 Հայերը հասկանում են գալիքը:
 Նրանք շատ լավ գիտեն մուլաներին: Լավ
 են ճանաչում փաշաների ու նրանց մարզկանց
 հատադությունը:

Մուկեռանդուլթյան պտուղը յերկար ժամանակ ճաշակել են:

Հալաքվում են ծածուկ, խորհրդակցում:

Պատգամավոր են ուղարկում սահմանի այս կողմը հայտնելու իրենց դրուլթյունը, խընդրում են վերջ տալ «կամավորական» խմբերին:

Թող նրանք մասնակցեն գործի հետ խառը, վոչ վորպես հայկական խմբեր:

Ասոն ու Ավոն բարկացած են:

Ինչպե՞ս կարելի չէ ձեռքից բաց թողնել «մոմենտը»:

Խելագարությո՞ւն են:

Հասել ե ժամը:

Թող իրենք էլ խմբեր կազմեն, բարձրանան սարերը, ներքին ապստամբություն առաջ բերեն:

Թող քիչ ել դիմանան:

«Կամավորները» կռվում են «առյուծի» պես:

Նրանց թիվը հարյուր հազարների չէ հասնելու:

Գալիս են ամեն կողմից. —

— Ամերիկայից, Ֆրանսիայից . . .

Շուտով ամբողջ Տաճկաստանը հիմնիվեր կը կործանվի:

Թող համբերեն, պատերազմը շուտով կը
վերջանա:

Ասոն ու Ավոն ճառում են:

Ասոն ու Ավոն դայրացած են սահմանի
այն կողմի հայերի այդ «անխոհեմ» առաջարկից:

Պատգամավորը վերադառնում է:

Պատասխանը բացասական է:

Այլևս ամեն ինչ կորած է:

Նստել ու սպասում են դավիթին:

Ու սկսվում է:

«Դիմանալու» ժամանակ չեղավ աղև:

Սահմանամերձ շրջանի մի մասն անցել է
հաղթողի ձեռքը, իսկ մյուս մասը սարսափ է
ապրում:

Սարսափ են ապրում սահմաններից շատ
հեռու ապրող հայերն էլ:

Հրամայվում է ալատրաստվել:

Տանելու յեն յերկրի խորքերը:

Ու ալատրաստվում են:

Քչերն են կարողանում փախչել:

Մյուսները հլու-հնազանդ, թողած ամեն
ինչ, յերեխաների ձեռքից բռնած, հավաքվում
են հշտնակված տեղերը:

Զինվորները շրջապատում են ու քշում:
Անհուն, անվարատելի թախիծով նայում
են իրենց տներին, իրենց դաշտերին, ուր այլ-
ևս վերադարձի հույս չկա:

Հրաժեշտի խորը հառաչանքով են նայում
շողշողուն արևին, վորին տեսնելու յերկար չի
մնացել իրենց:

Մահվան դատարարոված՝ քայլում են:

Գիտեն, վոր վերջին բույներն են ապրում:

Յե՞րբ և ո՞ւր ե հասնելու մահը...

Այդ սպառումի սարսափով քայլում են:

Մեծերը գիմացկուն են ու համբերող. մե-
ծերի մարմինն ավելի շուտ ե կոշտանում ու
սիրտն ավելի արագ անըզգայանում:

Մանուկները փոքրիկ են, չեն կարողանում
քայլել:

Ծնողներն այլևս ուժ չունեն գրկած տա-
նելու նրանց:

Մանուկները հեռ են մնում:

Մանուկները նվաղում են:

Քաղցած են:

Քայլում են որերով և ուտելու վոջինչ
չունեն:

Շուգ ե. անապատային արևը խանձում ե:
 Զուր չկա. ծարավը թուլացնում ե:
 Ու մեռնում են. մեռնում են մանուկներ:
 Թառամում ու խամրում են կյանքի ծա-
 դիկները:

Թողնում են ճանապարհի յեզրերին նրանց
 խամրած, փոքրիկ մարմինները, անմխիթաբ-
 րաժանվելով, քայլում են ծնողները ցավալի հա-
 աչանքներով:

Մարդկային կիրքն անսահման ե:
 Ամեն մեկն աշխատում ե ավելի շատ ախ-
 րել:

Կանայք յենթակա յեն այդ կրքին:
 Խոնարհած ուժի առաջ, միշտ առաջին զո-
 հրն են դառնում:

Այդպիսի դեպքում գեղեցկությունը կնոջ
 առաջին թշնամին ե:

Վորքան կուղեա թագցրու և այլանդակիր,
 գեղեցկությունը յերբեք չի ծածկվում:

Յեվ գրավում, ավելի յե դադանացնում
 տղամարդուն, իր հարագատին անգամ հարվա-
 ծելու չափ:

Գեղեցիկ կանանց առաձնացնում, առանում
 են:

Կինը վորպէս առարկա, դարդարում ե հա-
րեմը:

Շատերը հարադատների ներկայութեամբ
մասնավում են կրքին:

Նրանք աղերսում, արտասովում ու ճշում
են խելագար:

Ու բազմաթիւ այդպիսի խմբեր տարբեր
ճամփաներով քայլում են:

Թույլերը մեռնում են, դիմացկունները՝
քայլում:

Վալինները լավ են հասկացել վերին հրամանը:

Զափթեներն ավելի լավ են յուրացրել վա-
լինների խրատները:

Խմբերը նոսրանում են:

Խաների, փաշաների, աղաների հարեմները
դարդարվում են գեղեցիկներով:

Մարդ սպանելը նույնպէս սովորելու բան է:

Տարբեր յերկրներում տարբեր ձև ունի:

Արեւմուտքն աշխատում է մարդու գոյու-
թեանը վերջ տալ նրա համար աննկատելի կեր-
պով:

Գիտութեանը դրանով էլ ե գբադվել:

Գիտական աշխարհը շատերին ե անմահա-

ցրել մարդ սպանելու գործիքների գյուտերի համար:

Արևմուտքում չեն ուզում տեսնել սպանվող մարդու տանջանքները:

Արևելքում հակառակն է:

Ինչքան շատ է տանջվում սպանվողը, այնքան մեծ «բավականություն» է ստանում ըսպանողը:

Կտրում են ականջները, քիթը, շուրթերը, մարմնի այլ մասերը, մեջքից, դեմքից հանում են կաշին, շատ անգամ այդ դրուժյամբ թողնում, անցնում են:

Ավելի «բարեգութները» գնդակով կամ սրով վերջ են տալիս նրա տանջանքներին:

Մի կողմ ողը լցվում է տառապանքի ադադակներով, մյուս կողմ ուրախություն, բավականություն ծիծաղն ու քրքիջն է փռվում:

Ինքնակալների համար որենքները պայմանական են:

Բազմաթիվ մարդիկ որենքից գուրս, վոչընչանում են:

Իսկ այդ ժամանակ ներքին գործերի նախարարը զեկուցում է նախարարական խորհրդին:

Նրան ընդունում են բուն ժողովորությամբ:

Հաստատում են նրա կարգադրությունները:
Ամեն ինչ լավ է ընթանում:

«Այժմանը» հավանություն է տալիս:

Յեվ լարավոր ու անլար հեռագրերը հաղորդում են, վոր տեղահանվածներն անվտանգ հասել են ապահով վայրեր և իշխանության խնամքն են «վայելում»:

Ամեն ինչ լավ է:

Աշխարհը հիացած է իշխանության այդ «կուլտուրական» վերաբերմունքից:

«Զայչիխանաներում» «քարվանսարաններում», «մեյդաններում», սալոններում, հավաքույթներում, ժողովներում, առանձնասենյակներում, ճանապարհներին մարդիկ ստանում են այդ լուրերը, կարդում, մի աղբյուրից խորանում այս կամ այն կերպ՝ հասկանալու, ապա մոռանում են ու շտապում, շտապում...

Կաֆեները, շանտանները, յերեկույթները, բուլվարները, վաճառատները, կասպալները, դրասենյակները, գիտությունը, բանաստեղծությունը և ընդհանրապես գործերը, գործերը, գործե-

րը սպասուում են, շտապով, անհամբեր սպասուում են նրանց:

Ասոն ու Ավոն շփոթված են:

Ասոն ու Ավոն տարածում, աշխարհով մեկ փռում են մի ամբողջ ժողովրդի վոչընչահալու իրողությունը:

Նրանք փոքեփորված են:

Գործում են:

Հասել է ժամը, յերբ վողջ աշխարհը, յերբ Յեվրոսյան պիսի քարանա այդ ոճիրներից, յերբ կշարժվի նրանց «գութը» ու իրենց ձայնը կբարձրացնեն և կոգնեն վերջ տալու այդպիսի ոճրագործ ազգի:

Հասել է ժամը իրենց դասը «արդար համարելու»

Հայկական դասը «շարժվում է»...

5

Պատերազմի հաջողությունները փոփոխապան են:

Զնախատեսած ու նախատեսած պատճառներով գրաված վայրերը յերբեմն դատարկվում են, տեղական բնակչությանը պատահականության մատնելով:

Զորքերը շարժում են հետ ու առաջ:

Ճնշման տակ կամ «գաղտնի» նպատակներով կատարվում է նահանջ:

Նահաջի ժամանակ ժողովրդի առաջնորդները խիստ մտահոգված են լինում:

Ամենից առաջ մտածում են հեռացնել յուրայիններին ու իրենց ինչքը, որպեսզի ժողովրդին առաջնորդելիս իրենք «թեթև լինեն»:

Այդ մասին վաղորոք չի հայտնվում:
 Վորպեսզի «խուճապ» առաջ չգա:
 Ռուսական զորքերը և «կամավորները» նա-
 հանջեցին սահմանամերձ շրջանի գրաված վայ-
 րերից:

Թյուրքական զորքերը մոտենում էին:
 Հայ ժողովրդի դրուժյունը դժոխային էր:
 Մահվան տաղնապը բռնել էր բոլորին:
 Նրանց թույլ տվեցին հեռանալ վերջին
 րոպեին:

Հարձակվողները հասվեհաս էին:
 Թողեցին ամեն ինչ ու դանապտն ճամփա-
 ներով դուրս յեկան նահանջողներին հասնելու,
 նրանց պաշտպանության աղափինելու:

Մարդը սիրում է ապրել:
 Կյանքից մեկ օր իսկ խլելու համար նա
 պայքարում է իր ատամներով:

Մահվան վախը մոռացնել է տալիս ամեն
 ինչ:

Թողած տարիների քրտինքով ձեռք բերած
 տնտեսական միջոցները, նրանք նաև մոռացան
 ի մի հավաքել հարազատներին:

Մեկը մյուսին կորցրած, մեկը մյուսին մո-

ապագա, սարսափից դուրս թռչող աչքերով,
փախչում եին:

Լնկնում, բարձրանում, սողում, միմիայն
առաջ կտրում, հրում, ծեծում, հայհոյում, աղեր-
սում, արտասվում ու փախչում եին:

Վազում, վազում, վազում...

Շատերը վախից, հոգնածությունից, քաղ-
ցից մնացին ճամփաներին:

Շատերը գրկի մանկիկներին դեն գցեցին:

Բաց եին թողնում նրանց թաթիկներն ու
առաջ անցնում, վազում...

Քիզն ամսթահար կծկվել եր կրծքի տակ,
մի հեռին անկյունում ու լուռ, վախենում եր իր
գոյությունը ցուցահանել:

Կարեկցությունը մոռացվել եր:

Ապրումի վախով բռնված, գռեհկությունն
եր իշխում:

Անձրե եր, ցեխ:

Դեն շարտված մանուկները կենդանի կեն-
դանի դերեզման եին գանում հոսուն ցեխի հաստ-
շերտերի մեջ ու արորվում սայլերի անիվների,
ձիերի սմբակների տակ:

Ու ճչում եին, ճչում մի վերջին անգամ...

Անեծք եր չսրս կողմը...

Անեծք եր ողի մեջ, անեծք սրտերում...

Այլանդակվել եին դեմքերը, արյունոտ-
վել վոտքերը, պատուտած հագուստների մեջ ան-
պաշտպան մնացել մարմնի մերկութունը:

Անցան:

Թշնամին հեռու է:

Կանգ առան հանգստանալու և... ուշաբեր-
վեցին:

Առաջին պահ, աղբերու անդուստ տենչով
բռնված, կտրվել եին շրջապատից, մոռացել
ամեն ինչ ու միայն մի բան, մի հանգամանք եին
գիտակցում. —

Քայլել, քայլել անվերջ, անկանգ...

Րոպեն թանգ է, պետք է վազել...

Իսկ յերբ ուշքի յեկան, սարսափեցին...

Փնտռում եին միմիայնց, աղերսում, պա-
ղատում ցույց տալ իրենց հարազատներին, կը-
նոջը, ամուսնուն, ծնողներին, զավակներին...

Բայց ո՞վ գիտեր...

Բոլորը, բոլորը խելագարի պես դեռ ու դեռ
ընկած, փնտռում եին...

Նեղում եր սովը: —

Դնդակից ազատված, ստամոքսի պահանջի
առաջ կանգնել եին անձար:

Անցան սահմանը:

Հասան:

Լեցուն են գյուղերը, լեցուն՝ քաղաքները:

Պատերի տակ, ավերակներում, բաց լեռ-
կների տակ, շարունակ թափվող անձրեվի տակ:

Կեղան ե հաստ շերտերով նստել ամեն
կողմ, բոլորի վրա:

Ասոն ու Ավոն գործում են:

Շրջում են, խոսում, բարկանում, հանգըս-
տացնում:

Տեղավորում են:

Իսկ վերջը չկա. գալիս են ու գալիս:

Նախազահուհի Սուսաննան կազմակեր-
պում է... յերեկույթ, հանդես, հանգանակու-
թյուն:

Ափով շամպայն ե ծախում:

Փրակները խմում են, համբուրում ձեռքն
ու նվիրում:

Արգյունքը մեծ է:

Սուսաննան գոհ է. նա փայլում է:

Համաճարակ հիվանդությունները սանձար-
ձակ են դարձել:

Տիֆլիս ստացում է պատերի տակ, ավերակների մեջ, կեղտից անվերջով, աննկատելի առհուժ է և իր հզոր բազուկները մեջ խեղդում ձեռքն ընկածներին:

Հետները ահա հասած, ճանապարհին ծնված, պատերի տակ, կեղտի մեջ գոյությալն առած մանուկները նվում, աղերսում, արտասվում են ու մեռնում:

Թառամում են ծաղիկները:

Թերթերը գրում, աղերսում, նղովում, հայհոյում են:

— Վոչնչանում է, փրկություն . . .

Սաացվում են նպաստներ մոռից, հեռվից, ծանոթից, անծանոթից:

Վաղորմությալնն առատ է, փշրանքները շատ:

Պատգամավորները թռչում են ամեն կողմ:

«Լիազորները» շրջում են:

Կազմակերպվում են զրասենյակներ, բացվում ճաշարաններ, թեյարաններ գյուղերում, քաղաքներում, ճամփաներին:

Պաշտոնյաներն «աշխատում են»:

Նպաստ է բաշխվում:

Որեր շարունակ անվերջ ու անվերջ խմբեր
դալիս են, ողերսում, ստում, բարկանում և վո-
դորմության ձեռք պարզում:

Շրջում և արկղածն, կիսափաթառել սայլը:
Հոգնած, դանդաղ ու անուշադիր քայլում
և կողերը դուրս ընկած հավիտյան քաղցած ձին:

Մի աչքը կույր սալապանը յերկար մըտ-
րակը ձեռքին, վազեփորված հարվածում և ձիուն
ու կանչում. —

— Մեռել... մեռել...

Յեվ հավաքում, լցնում և միմիայնց վրա,
տանում:

Գերեզմանափորերը հոգնել են, դժկամա-
կությամբ են աշխատում:

Փոսերը շատ են յերես:

Իսկ այդ ժամանակ —

— ալատերին կպցրած
մեծ-մեծ հայտարարություններն ողդարարում
են Ասյայի համերգի մասին:

Դահլիճը լիքն է:

Ասյան ավելի գեղեցկացել է, շարժումներն
ավելի գրավիչ են ու հուզող:

Յերգում է:

Չայնը յերազկան է:

Ճանճուտի անդուրը գգվանքն է նրա աչքե-
րում:

Ծափահարում են:

Յեվ յերբ գնում է, թատրոնի առաջ խան-
դավառ ցույց են անում:

Դիմաց, գետնին փռված բազմաթիվ մար-
դիկ նայում են նրանց ու ցավից ճմլվում է
սրտները:

Վառ լույսերի տակ փայլող ինքնաբավ սկան
ու կուշա դեմքերը չեն տեսնում գետնին սողա-
ցող այդ հազարավոր քաղցածներին:

Մանուկները վազում, վտոքերի տակ են
ընկնում ու աղերսում. —

— Վողորմություն արեք:

Անկյունում, պատի տակ կուշ յեկած, իր
պապենական սրինգն է արտասվալի հնչեցնում
կույրը, անպաճույճ ձայներով իր քաղցածու-
թյունն ու սե ուրը պատկերելով:

Գործադատարները յերեկոյան մաքուր հագ-
նված, սպիտակ, խիտ ու բարձր վզնոցներով,
գույնզգույն փողկապներով, բարակ ձեռնափայ-
տերը ձեռքերին պտտացնելով, շտապում են սի-

Նեմա և գործի ընթացքում զրպանները զցած
կանֆետներով հյուրասիրում կանանց ու նրանց
գիրկ թվերը սեղմում:

Զբոսավայրերում ու փողոցների անկյուն-
ներում «կամավորները» իրենց համարձակ շար-
ժումներով և կատարած հերոսությունների պատ-
մություններով զիմնազիստականների ու դայա-
նուշկաների սրտերն են հալեցնում:

Յերգվում են մառդերով:

Հերոսների վարձատրությունն առատ է ու
առանց դատողության:

Հայրենիքը սպասում է նրանց:

Հայրենիքի գոյության սյուներն են իրենք:

6.

Հաղորդալու մարդիկ պարկած են խրամատ-
ներում:

Չանձրանում են:

Թշնամին լուռ է:

Յերազում են ցեխի ու կեղտի մեջ:

Տներում սպասում են կանայք, յերեխաներ:

Գարուն է:

Աշխատանքի ամենայեռուն ժամանակը:

Պետք է վարել ու ցանել արտերը:

Բոստաններ տնկել:

Հիմի դեռ պղտորվել է. ինչքան ձուկ
կարելի չէ բռնել:

Թշնամին շարժվում է:

Հրամայվում է սկսել:

Կարգադրություններն անցնում են շարքից
շարք ու սկսվում է զնգակների խոսակցու-
թյունը:

Թնդանութենէն աշխատում են յեռանդով:
 Գնդացիւրներն ու հրացանները աշխտում են
 անհրճաւ. կարծես մեկը մի հսկայական դաշ-
 նամուրի ստեղծներինն է խփում կանոնավոր.
 մի ծայրից մյուսը և հետ:

Յուրաքանչյուր անգգուշորեն բարձրացած
 զլուխ, մարմին, թև, մատ, ձեռք խկույն ըս-
 տանում է իր բաժին գնդակն ու վերջին հառա-
 չանքով հետ ընկնում խրամատի մեջ:

Հետո սկսում է արյունի պարը:

Հրամայվում է դուրս գալ խրամատներից:

Դիմել նիզակահարձակման:

Վազում են, մի ակնթարթ կանգնում ան-
 դիտակ, ասլա թեվերը տարածած, հնձվածի
 պես արագ վայր ընկնում մեջքի, կրծքի վրա,
 գալարվում, հառաչում:

Հասնում են միմյանց, բռնվում, հարվածում:

Նիզակները աշտուտակներին ման վռնոյվում
 են մարմինների մեջ, դուրս յեւնում, նորից
 մխվում, պտտվում:

Նիզակների ծայրերը դուրս են հանում ա-
 դիքների, թոքերի կտորներ: Պատռած փոշերից
 դուրս է ժայթքում արյուն, փոշոտիք:

Սրերը բարձրանում են, իջնում, կտրում
թև, դեմք, գլուխ:

Խառնվել են միմյանց:

Մեկը մյուսին վռնչացնում, մեկը մյուսին տրորում է:

Մի կողմը փախչում է, մյուսը՝ հետապնդում:

Լուռ է:

Ամեն ինչ վերջացած է:

Լուսինը սահում է յերկնակամարով հանդարտ:

Ժպտում է:

Ամեն ինչ լավ է: Վռչինչ չկա. չի յեղել:

Մոռացվում է ամեն ինչ:

Հոգնած մարդիկ աթափվում են խրենց յեռանդից:

Տիրում է անգիտակ անտարբերություն:

Պարկում են այս ու այն կողմ ու քնում:

Թիվը շատ է ուղակապել, բայց հազիթանակն իրենցն է:

Գաշտում անշարժ, վարած սրտերի կոշտերի նման պարկած են բաղձաթիվ մարդիկ:

Հավաքում են նրանց, մտաները յեղած

փաստաթղթերի հիման վրա ցուցակագրում:

Փորում են խորը եւ լայն փոսեր:

Փոսերը լցվում են, ծածկվում:

Շարվում են խաչեր շարքով, խնամքով:

Յեղբայրական գերեզմաններ:

Ցուցակները տպագրվում են:

Լրացրավաճառները վաղվցում են փողոց-
ներով, աղաղակում, ազդարարում:

Ծնողները, կանայք, յեղբայրները, քույրե-
րը շտապով առնում, աչքի են առնում:

Ուրախանում են՝ չկա:

Տխրում, հուսահատ փետում մազերը՝ ուղա-
ված եւ վիրավորված իրենց զոյուլթյան սյուներ:

Լրագրերը լցված են «հերոսական կռվի»
հեղափոխություններով:

«Հայրենիքի փրկություն» հերոսների անուն-
ները կմնա անջնջելի ուրախների սրտում:

Թող հողը թեթեւ լինի ընկածների վրա, իսկ
վիրավորներին արագ առողջություն, վերադարձի
կրկին շարքերում լինեն:

Ու այդ բոլորի կողքի՝ --

Լուսնի սրտ, հոգիների մեղմ սոսափյուն,
հույզ-յերազների քաղցր պատրանք, անդուստ

կրքի գալարում, զույգ կրծքերի խափա հարում
Յեվ հայտարարութիւնս։—

ԱՄԵՆ ԻՆՉ ՊԱՏԵՐԱԶՍԻ ՀԱՄԱՐ

Հայրենիքի պաշտպանութեան համար

ԵՂԲ. ԱԼԻԼՈՎ ԵՎ ԸՆԿ.

Կօշկի գործարանը հայտարարված է

Զինուորական դրութեան մէջ

Աշխատանքներն անընդհատ։

Արտադրութիւնը բարձրացել է 100%ով

Ընդունում է մեծաքանակ պատուէրներ։

Կատարումը ճիշտ և առանց հապաղման։

ՎՃԱՐԸ ԿԱՆԻՒԿ

Հավելեալ 10%ով յոգնւում ուղղմագրերին։

Գյուղում կանգ ե տուել զինվորական վաշ-
տը։

Բաժանված են տների վրա։

Զգում են իրենց շատ հանգիստ. կարծեա
իրենց տներում լինեն։

Պառաժ պապն ու տատը քաշված տան ան-
կյունում, պարկել են պատառոտուն հին վերմա-
կի տակ։

Տնքանքում ու իրենց որն են անիծում:

Դռանը կանգնած և գեղեցիկ հարսը ու հա-
ռաչա՛քով հիշում իր յերիտառարդ ամուսնուն,
վորի հետ ամուսնանալուց հետոյ շատ քիչ ապ-
րեց:

Տարւն «կռիւ»:

Մոտենում և իրենց տանն ասլրող զինվորը:

Խսաքերը շատ պարզ են ու միտքն հասկա-
նալի:

Խոսում են վարձի մասին:

Զինվորն ազելացնում է:

Համաձայնութիւնը կայացած է:

Յերկու ամբողջ որ զինվորները հանգստա-
նալուց հետո հեռանում են, անջնջելի հիշատակ
թողնելով:

Մարկոսը յերկար ամիսներ տանից լուր չու-
նի: Ճակատից ճակատ փոխադրվելով, այժմ
իրենց գյուղից շատ մոտիկ և դանվում:

Խնդրում է թույլ տալ տուն հանդիպելու:

Վազելով կգնա ու վազելով հետ կգա.
միայն մի քանի ընդե տեանի պատաժ մորն ու
ջահել կնոջը, մի անգամ գրկի իր փոքրիկին,
վորը հիմի մեծացել, խոսում, քայլում է:

Ձեն թույլ տալիս:

Մարկոսն աղաչում է:

Ձի կարելի:

Մարկոսը գնում է ծածուկ: Քյուլը հրեն
յերևում է: Այնպես շուտ կգնա կգա, վոր վոչ ոք
չի իմանա:

Վազում է:

Հեռվից նկատում են:

Կանգնեցնում են ու հրամանատարի մոտ
բերում:

— Ձերդ դերագանցություն, դասալիք:

Կարդադրությունը վորոշ է, հրամանը կարճ. —

— Գնդակահարել:

Պրապորշիկ Սերժն անցնում է կառքով:

Ձինվոր Թաթոսը գլուխը կախ, քայլում է:

Մտածում է իր անմշակ հողերի, սոված
մնացած ծնողների մասին: Սիրտը յեղած է,
քիչ է մնում լաց լինի:

Անցնում է ու չի նկատում սպային:

Պատիվ չի տալիս:

Պրապորշիկ Սերժի կառքը կանգնում է:

Նա մոտ է կանչում Թոթոսին:

Թափվում է հայհոյանքների տարափ:

Թաթոսը կծկվել է. խնդրում է ներել:

— Վոչ, հայտնիր տասնապետիդ, վոր պատիվ չես տվել:

Թաթոսը չոքել է փռչիների մեջ. համբուրում է վոտքերը:

— Վոչ, կառապան քչիր:

Ու անիծում է Թաթոսն իրեն, վոր մատածեց իր հողի, իր ծնողների մասին:

Պատիժը հայտնի չէ:

Կամավոր զինվոր Աշոտը կանգնած է իր նշանածի հետ փողոցի անկյունում:

Նշանածը հեռվից յեկել է իրեն տեսնելու:

Գրել էր, վոր շուտով պատերազմի դաշտ է գնալու:

Յեկել է հրաժեշտ տալու:

Աշոտի վոտքերին յարկարավիդ, փայլուն գեղեցիկ կռիկներ են:

Անցնում է գեներալը:

Աշոտը պատիվ է տալիս, բայց ճշտորեն չի կարողանում կիսապտույտ տալ:

Գեներալը բարկացած է. նա կանգնում է, մոտ կանչում:

Աշոտը դուռնատված է:

Փողոցից անցնողները հետաքրքրությամբ
մտնենում են:

Հայհույանքներն առատ են:

Աշտար խնդրում և կնոջ ներկայությունը
հարգել:

Գեներալի համբերությունը սպառվում է:

Համադձակվում են իրեն առարկել:

Աչքն ընկնում կոշիկներին:

— Հանել:

Հանում է:

— Դեն շալտեյ փողոցի մեջ:

Կատարվում է:

Հարսնացուն միջամատում է:

Գեներալն անդրդվելի չե. կարգապահու-
թյուն:

Աշտար կանգնած է ձիդ:

— Դարձ հետ, քայլերով առաջ:

Աշտար քայլում է վտաբուսիկ, պատիժը
կրելու:

Դիտողները ցրվում են. սերախ են, դժ-
գոհ, ծիծաղում, քրթմնջում:

Մատվեյ Կարպիչ Կրեստովի (Խաչիկյան)
գործարանն աշխատում է հայրենիքի պաշտ-
պանության համար:

Այս աստիճաններում նրա գործերը «աջ» են:
Գործարանում ավելացել և յերեք բաժան-
մունք:

Տարեկան մեկը:

Քաղաքի կենտրոնում յերկու ձևով տուն
ունի:

Կահավորությունը բոլորովին փոխվել և
կինը սալոնական կյանք և ստեղծել:

Խնքը պատվավոր անդամ և մի քանի «ըն-
կերությունների»:

Տղաներն ու աղջիկներն ապրում են ամեն
մեկն իր առանձին կյանքով:

Կաֆեների ու շանտաների կյանքը շատ և
թանգ, բայց գործարանն աշխատում և:

Պատերազմի շնորհիվ:

Յեթե մի քանի տարի էլ այսպես շարու-
նակվի, կընտռվի գործերը բոլորովին լավ
կը լինեն:

Լոնդոնի բանկում ունեցածը դեռ մեծ չէ:

Պետք և շնորհակալություն հայտնել:

Մի թքիւր այն աղբյուրի մեջ, վորից ջուր
ես խմում:

Ու պատրաստում և մտխորկա, թուղթ,
մատիտ, ասեղ, թել:

Աղջիկներն ավելացնում են միրգ, կանֆետ
(Գյուղալուվի): Տղաները՝ հին լրագրեր (ազգային):
Կրեստովը „նվերների“ հետ մեկնում է
ռազմաճակատ:

Լրագրերը թմբկահարում են:

Իսկական ազգասեր:

«Ընկերությունների» վարչություններն ի-
րենց ժողովներում շնորհակալության վորոշում
են հանում:

Նահանգապետը միջնորդում է շքանը-
շան տալու:

Պատերազմը յերկարում է:

Ավերված գյուղերի ու ամայացած դաշտե-
րի թիվն ավելանում, տարածությունը մեծա-
նում է:

Գյուղերում աշխատանքները կանգ են ա-
ռել:

Շուկաները դատարկ են:

Հաց չկա:

Գները շատ են բարձրացել:

Մթերքները թաղցրած են, ծախում են
ծանոթների «խաթրի համար»:

Քաղաքը հուզված է:

«Ստորին դասը» քաղցած է, հաց է պահանջում:

Աղվուկը մեծանում է:

Գծողությունը տարածվում է ալիքավոր:

Ռազմաճակատի ղրությունը փոխվել է:

Նահանջում են:

Ռազմամթերքն ուշանում է: Ստացվածը չի համապատասխանում:

Պահեստները մնում են առանց դատարկելու և անցնում թշնամու ձեռքը:

Պաշարի առաքումն անկանոն է: Ճանապարհները քայքայված են, հաղորդակցության միջոցները քիչ:

Որերով հաց չի հասնում: Ճանապարհները կտրված են: Պաշարն ընկնում է թշնամու ձեռքը:

Դավաճանություն:

Հասկանում են, տեսնում, բայց ինչպե՞ս առել:

Հրամանը կարճ է, վճիռը որոշ. —

— Գնդակահարել:

Հուզված են:

Նահանջներն անկանոն: Թշնամու շարժումները չեն ստուգվում:

Զոհերն ավերանում են ու ավերանում:
 Հուզմունքը տարածվում է:
 Ծովը փրփրում է հատակից:
 Նախարարները շփոթվել են, գլուխները
 կորցրել: Միջոցներ են ձեռք առնում
 Գենարալները կատաղել են: Հրամանները
 շտապ, հերթից գուրս ու շատ կարևոր են:
 Նշանավորները մեկնում են ռազմաճակատ,
 իրենց ներկայությամբ փոփոխելու զինվոր-
 ներին, բարձրացնելու ընկած վաղին:
 Հեռատորները ճառում են ամեն տեղ:
 Հայրենիքը փառնված է, հայրենիքի սի-
 րուն պիտի կրել նեղություններ, կանդ չառնել
 զոհերի առաջ:
 Հաղթանակ, հաղթանակ...
 Դեպի ճակատ, ամեն ինչ պատերազմի հա-
 ժար:
 Հուզմունքը մեծանում է:
 Ամեն կողմից հավաքվում, միանում, ձուլ-
 վում, մեծանում է ու գլորվում, գլորվում
 ամեն ուր:
 Փրփուրը յեռում, ալիքների է փոխվում:
 Ալիքները ծառանում են:

Ալիքները ուռչում, լերես են դուրս գալիս,
աղաղակում, լեռնանում ու իրենց զիրկն առ-
նում ահռելի նավը՝ նավը արյունի, տառապան-
քի ու ճնշման՝ շրջափակում, սեղմում ու խեղ-
դում իրենց գրկի խափա սղակում:

Ու հաղթանակի հզորությամբ յեկնում են
ափերից, փախում ամեն կողմ, գյուղեր, քաղաք-
ներ և ի մի հավաքում դժգոհությունները, տա-
ռապանքի արցունքները, ճնշման հոգնությունը:
Ռազմաճակատը շունչը զսողած, սպասում է:
Ռազմաճակատը ներքին հուզմունք և ապ-
րում:

Զգում են ալիքների շառաչը, գիտեն, փոք-
նավն արդեն խորատակված է:

Զգում են ու սպասում:

Յեվ հանկարծ, ուժգին թափով, դինամիտի
պես հսկա գլրդյունով ճայթում է լուրը. —

— Հեղափոխություն:

7.

Քաղաքագլուխ Ստեփան Գրիգորիչն այդ գիշեր բավական ուշ ժամանակ, խաղակիցներին հետ կանաչ սեղանի շուրջ բոլորած, յեռանդով «պրոֆերանս» եր խաղում, յերբ նրան անհանգըստացրեց գործերի վարիչն ու Թիֆլիզից նոր ստացված «խիստ գաղտնի» և «ամենաշտապ» մի հեռագիր հանձնեց:

Ստեփան Գրիգորիչը հեռագիրը դրեց սեղանին, շարունակեց խաղը և յերբ «պրոֆերանս» վերջացավ, վերցրեց այն և այս ու այն կողմ շուռ ու մուռ տալուց հետո, բաց արեց:

Խաղակիցները նկատեցին, ինչպես մի ալընթարթ գունատվեց նրա դեմքը, բայց իսկույն դսպեց իրեն ու վոտքի յելավ:

Բոլոր հարցումներին անորոշ պատասխան տալով, ներողութուն խնդրեց ու դուրս յելավ: Կառքը նրան անմիջապես հասցրեց նահան-

գապետի տուն:

Ուշ լինելն արգելք չեղավ ներս ընդուն-
վելու:

Նման հեռագիր ստացել էր և նահանգա-
պետը:

Հեռագրի բովանդակությունը յերկու «հայ-
րերի» համար ցնցող էր:

Ի՞նչ անել:

Վորոշվեց «տռալժամ» դադանի պահել և
սպասել նոր կարգադրության:

Ակումբում մարդիկ մի պահ զանազան յեն-
թադրություններ արեցին, ապա շուտով մոռա-
ցան ու խորասուզվեցին խաղի մեջ,

Իսկ լուրն արդեն շրջում էր անից տուն,
ամեն տեղ տարբեր տալամբություն թողնելով:

Հետևյալ յերկու սպասողական օրերում
«հայրերի» համար դրությունն ավելի բարդա-
ցավ:

Ստացված հեռագրի բովանդակությունը
հաստատվեց:

Թագավորը հրաժարվել է:

Նրա հաջորդը նույնպես հրաժարվել է հն-
գուտ «ժողովրդական» կառավարության:

Հայտարարվեց պաշտոնապես:
 ժողովրդական մեծ ցույց դուրս գալու:
 Բոլորն ուրախ են:
 Ուրախ են և հախկին «կառավարողները»:
 Նահանգապետը ճանաչեց:
 Նրան ընդունեցին խանդավառությամբ:
 Քաղաքապետները, ժանդարմները, ստրատե-
 ճիկները սարսափած են:
 Նրանք զինաթափված են:
 Գործերից հեռացված:
 Բայց կարևորները «թռել» են:
 Կանոնավոր կարգով հանձնել ու հեռա-
 ցել են:
 Վերովհետև «հեղափոխությունը» պիտի
 տանել «կարգ ու կանոնով», կարգադրություն-
 ներով:
 Չպետք է թողնել, վոր մահընթացություն
 ավելանա:
 Այլապես կվողողի օփերը:
 Արժատահան կանե գարավոր կաղնիները:
 Գործարանատեր Ալիլովը հասկանում է, վոր
 այս անգամ գործը այնքան էլ հեշտ չի վեր-
 ջանա:

1905 թիվը հե:

Սակայն չի կասկածում, վոր այդ ամենը
ժամանակավոր է:

Թագավորը պարտավոր էր հեռանալ:

Վոչ մի «դեմոկրատ» չի կարող հանդուր-
ժել մեկ մարդու գերիշխանությունը:

Յերկիրը պիտի կառավարի «ժողովուրդը»
իր ներկայացուցիչների ձեռքով:

Բայորը պիտի «ընտրվեն»:

Հարկավոր է պարլամենտ:

«Հիմնադիր ժողովը» կարող է վերջնական
ձև վորոշել:

Իսկ մինչ այդ, «ժամանակավոր կառավա-
րությունը», վորպես ժողովրդի իսկական կամքն
արտահայտողի, պիտի կանգնի իշխանության
գլուխ:

Կեցցե՛ ժամանակավոր կառավարությունը:

Կեցցե՛ հայրենիքն ու հաղթանակը:

Շարունակել պատերազմը մինչև վերջին
հաղթանակ:

Հայրենիքը ձեռքից զնուծ է, կռիվ մինչև
վերջին մարդը:

Կերենակի՞ն:

Միայն նա, միայն նա յե ժողովրդի իսկա-
կան «բարեկամը»:

Իշխանությունը նրան:

Ալիքը գլորվում է, մեծանում:

Հասնում է գյուղերը:

Գյուղը չի հավատում, սարսափում է, յե-
րեան է խաչակնքում:

— Բա դե առանց թագավորի ինչպե՞ս կա-
րող է ապրել ժողովուրդը:

— Դժոգքը շարժվել է:

— Նեռն աշխարհ յեկել:

Ամեն կողմ ու ամեն տեղ հոլովում են
Բասպուլտինի անունը:

Ստեղծվում են հաբյուրավոր լեզենդաներ:

Կանայք անիծում են թագուհուն:

— Բոլոր պատճառը նրա անկուշտ սիրա-
բանությունն է:

— Տղան ել հո իսկական թագավորից չե:

Վարժապետը բացատրում է, հասկացնում:

— Հիմի իշխանությունը ձերն է: Յերկի-
րը կառավարելու եք դուք: Ընտրությունները
լինենելու յեն քառանդամ:

Բժիշկներ, ինժինեըներ ու փաստաբաններ
անցել են կառավարության գլուխ:

Նահանգապետը շարունակում է ապրել հանգիստ:

Փորձված մարդ է, յերբեմն խորհուրդներ է առնում:

Բանտերից արձակվեցին, աքսորավայրերից վերադարձան քաղաքական հանցավոր համարվածները:

Շատերը յերիտասարդ գնացին, վերադարձան ծերացած:

Քաղաքը վոգեվորված է: Նրանց ընդունում են խանդավառությամբ: Նրանք որվա հերոսներն են:

Բանտերից դուրս յեկան, ընդհանուր դըրությունից ոգավելով, նաև քրեական հանցավորները:

Քաղաքական աքսորյալների ոգտին կազմակերպվում է հանդանակություն, յերեկույթ, ներկայացում:

Հասարակական գործիչ տիկիներն ու որիորդները կրկին վոտքի վրա են: Վաղվզում են, կազմակերպում, խոսում, վոգեվորվում, հիանում, տխրում, ուշաթափվում:

Հիմնարկներում «մեծավորները» ներս մըտ-

հելիս սիրալիք բարևում, ձեռք են տալիս բուրբին:

Լսում են քաղաքավարի ուշադրությամբ:

Այլևս չեն տառապում. —

— Ժամանակ չունեմ, —

— Այլ . —

— Իսկույն, խնդրեմ հեղություն կրեք քիչ սպասելու:

Պատարագի ժամանակ քահանաները «պահյա ղկայսրն մեր»-ը փոխել են «ղժամանակավոր կառավարությունն»-ով:

Զինվորները խրամատներում նստած, ըստապում են:

Առաջին հրամանն ստացել են. —

Ճանաչվել են վորպես մարդ:

Վազոնների վրայից ջնջված է «Տ ձի կամ 40 հասարակ զինվոր»-ը:

Թույլ է տված ժողովվել, կարծիք հայտնել:

Մահվան պատիժը վերացած է:

Հեղափոխության հսկա ալիքը անեղ մռնչունով անցել է խրամատների վրայով և հեռավոր ու մոտիկ վայրերից հավաքված հազարավոր մարդիկ, ծածկված կեղտով, միջատներով,

հառաչանքով հիշում են իրենց դաշտ ու արոտը,
տունն ու ընտանիքը և սպասում:

Բժիշկներն, իրավաբաններն ու խճիներ-
ները, վոր ազատություն և մարդկային իրա-
վունքներ շնորհեցին նրանց, շնորհակալության
փոխարեն պահանջում են շարունակել պատե-
րազմը, գիտակցել, վոր թշնամու վոչնչացումն
անհրաժեշտ է:

Հայրենիքը սպասում է:

Դաշնակիցները սպասում են:

Դաշնակիցները պահանջում են:

Ասոն ու Ավոն մտահոգված են:

Ասոն ու Ավոն յերջանիկ են:

Ամեն ինչ իրենց սպասածից ավելի լավ է
դասավորվում:

Յերկնքից որհնված է իրենց ծրագիրը:

Վիլայեթների մեծ մասը գրաված է, մնում
է յերկու ծովերը միացնել:

Ու շտապում են բանակի մոտ բժիշկներ,
փաստաբաններ, խճիներներ, Ասոն, Ավոն:

Ձինվորները լսում են հրասթափված:

Լսում են, գլուխները թափահարում և
սպասում:

Իրենց ընկերներն ուրիշ բան են ասում:
 Նրանց ասածն ավելի հասկանալի է:
 Ավելի ճիշտ է ու նախաստավոր:
 Կենտրոնում դրուժյունն այլ է:
 Բանավորները կազմակերպում են զինվորնե-
 րին, միանում նրանց հետ:
 Ի՞նչ գործ ունեն ոտար դաշտերում:
 Ինչո՞ւ պիտի կոտորեն իրենց նման անից,
 հողից, գործարանից զրկված քաղցած մարդկանց:
 Միմյանց հետ պատերազմ չունեն:
 Ձեռք են պարզում մեկը մյուսին:
 Դեպի տուն:
 Միահամուռ ուժերով իշխանությունն ի-
 րենց:
 Պատերազմող հակառակ կողմը համաձայն
 կարգադրությունների, բոլոր ճակատներում
 հարձակվում է, քշում:
 Հրամայվում է հակահարձակվել, դեմ դնել:
 Զինվորները համաձայն չեն:
 Զինվորները դժգոհ են:
 Տուն, դեպի հեղափոխության դիրքերը:
 Յեվ խմբերով ու առանձին առանձին, կարգ ու
 կանոնով և անկարգ, դենքով ու անզենք, շատ-

սլուծմ են տուան, Կնուծմ են իրենց հարազատների
կյանքն ազատելու սովից, բռնությունից, հո-
ղատերերից:

Կենտրոնուծմ կոշտացած ձեռքերն ու մրտա-
քրտինքի կաթիլներով ծածկված ճակատները
ապստամբվում են:

Բժիշկները, փաստաբանները, ինժեներները
գլուխները կորցրել են:

Նրանք փախչում են:

Նրանք դժգոհ են:

Զորքը միանում է:

Բացվում է Հոկտեմբերը:

Պատերազմի դադարելու լուրը թռչում է
ամեն ուր, և. —

Հողը՝ գյուղացուն, գործարանը՝ բանվորին:

Մանր ազգերն ինքնորոշվում են:

Գնացքներն հազարավոր զինվորներով լե-
ցուն, հեռանում են ռազմաճակատից:

Յեկել են Ուրալից, Դոնից, Կազանից ու
Սիբիրից:

Այժմ վերադառնաւ են:

Ազգերն ինքնորոշվում են:

Հայերը, Վրացիք, Ադրբեջանցիք:

Նրանք չեն ճանաչում Հոկտեմբերը:
 Նրանք շարունակելու են պատերազմը:
 Ճակատը դատարկվում է:
 Քշնամին առաջ է շարժվում:
 Ռուսական զորքերը գնում են:
 Մանր ազգերի զորքերը՝ մնում:
 Ուրիշ ճակատներից ել գալիս են խմբերով:
 Այդպես է կարգադրված:
 Հեռացող զորքը զինված է:
 Զենքերը տանում են իրենց հետ:
 Իսկ մանր ազգերին պետք է գնեք, շատ է
 պետք:
 Զինաթափել:
 Գնացքները կայարանում կանգնած են վա-
 դույ:
 Հեռացողներն հուզված են. պահանջում են:
 Կայարանապետը հրաժարվում է:
 Այդպես է կարգադրված:
 Բայց հեղափոխությունը տարերք է, վոր
 մրրիկի պես խորտակում է ճանապարհի ար-
 գեքները:
 Հեղափոխությունը կադապար չունի:
 Նա խորտակում է այն ամենը, վոր իրենից
 չէ բղիթել:

Շոքեմեքենաները հանվում ու գնացքին են
կապվում:

Մեքենավարները աշխատում են ստիպ-
մամբ:

Գնացքը շարժվում է:

Մեկնողներն ուրախ են, յերգում են, նը-
վազում, սրախոտում, սլարում, հայհոյում:

Գնացքի անիվները պտտվում են արագ ու
յերգում. — «գնում ենք, գնում ենք, հասնում
ենք, հասնում ենք, հա հասանք...»

Հասան նոր կայարան:

Մուտ է:

Ո՞վ կարող է ասել, թե վո՞ր քարի կամ
թփի տակ է թաղնված դավադրությունը:

Կանգ առան:

Գնում են սուռն: Ռւմ ինչ: Ուրախ են:

— Զինաթափվել...

Ո՞վ է պահանջում:

Ժողովուրդը զենք է ուզում:

Շրջապատված են ամեն կողմից:

Անժանոթ վայրեր են, մուտ է, ո՞վ գիտե
քանի՞սն են:

Ու սկսվում է ընդհարումը:

Մի կողմը բաց կայարանում, գնացքի մեջ,
մյուսը՝ քարերի ու թփերի տակ թաղնված:

Ճանապարհը կտրված է, յերկաթագծերը՝
հանված:

Յեվ հազարավոր, տանից ու տեղից
կտրված մարդիկ, իրենց հարազատների փոխա-
րեն գրկում են անծանոթ վայրերի քարքարուտ
հողը, անգիտակ իրենց վախճանի եռթյան:

Իսկ գնացքները, մեկը մյուսից հեռու, ան-
տեղյակ առջևի կատարվածին, գալիս են ու դա-
լիս և վազոններում լեցված հազարավոր մար-
դիկ հավիտենական կայան են գտնում յեր-
կաթուղային այդ փոքրիկ կայարանի ձորերում:

Ու ձմեռային բուքը կարծես խղճալով, ձյան
հասա շերտերով ծածկում է այդ անթաղ գիակ-
ները:

Կենտրոնի կարգադրություններն իդուր են:

Կենտրոնին չեն ճանաչում:

Ազգերն ինքնուրուշված են:

Այժմ գլուխ են կանգնել «զազե»-ները,

«ո»-երը, «ելի»-ները:

Ազգային զորքերը դինավում են:

Ազգային զորքերը շարունակում են աշատե-
րադմբ:

Զորքի թիվը քիչ է:

Հարկավոր է հարյուր, յերկու հարյուր, հինգ
հարյուր հազար, միլիոն:

Զինակոչ է:

Հայերի դրուժյունն ամենից վտանգավորն է:

Հայաստանի դիրքն աննպաստ է:

Արտաքին թշնամիներին կողքին կանգնած
են նաև ներքին թշնամիները:

Բայց զործի զլուխ կանգնում են Ասոն ու
Ավոն:

Հաղթանակը մերն է:

Մառազներների թիվն անհաշիվ է:

Վոդեվոլուժյունը՝ մեծ:

Կենտրոնի կնքած հաշտության պայմանա-
դիրը ձեռնառու չէ:

Կռիվը շարունակվում է:

«Ազգային զորքերը» մեկը մյուսի հետեից
թողնում են գրաված վայրերը:

Դատարկում են իրենց յերկրամասերի կա-
րևոր տեղերը:

Թշնամին գալիս է:

Հանգիստ, անխռով գալիս է փախչող «ազ-
գային զորքի» հետևից հասվեհատ:

Ու յերեք օրգերի միացյալ կառավարու-
թյունը հանցանքը միմյանց վրա բարդելով,
մեկը մյուսից ծածուկ, բանակցում է հաղ-
թողի հետ:

Ե՞լքը:

Բաժանվել Ռուսաստանից:

Բաժանվել ու անկախ հաշտություն կնքել:

Այդպես է հաղթողի կամքը:

Բաժանյալ, դի տիրեացես:

Ու ճյուղը պոկվում է բնից և ուժեղ քամու
բերանն ընկած, նետվում այս ու այն կողմ,
հետզհետե քամվում է հյուսիս ու տերևները մե-
կիկ մեկիկ պոկվում, արորվում, փոշիանում են:

Յերեք փոքրիկ ժողովուրդ, ուրիշի ոգնու-
թյունից զուրկ՝ նեղ ողակում սահմանափակ-
ված, իշխանություն են կազմել և մեկը մյուսին
դավաճիր, մեկը մյուսին անվստահ, աչքերն
ուղղել են Արևմուտք, Արևելք:

Բռնված մեծության տենչով, նայում են
ուտարի ձեռքին:

Միմյանց մոռացած, ոտարի դռանն են հե-
նարան փնտռում:

Սեյմը գործում է:

Սեյմից դուրս գործում են բժիշկներ, փա-
տարաններ, ինժինեբներ, վարժապետներ:

Գործում են Ասոն ու Ավոն:

Գործում են «իձեն» ու «ելին»:

Գործում են «ողլին» ու «զադեն»:

Յերեք ազգերը բաժանվում են:

Յերեք ազգերը դատ-դատ անկախանում են:

Ազրբեջանի հանրապետութիւն:

Վրացական հանրապետութիւն:

Հայաստանի հանրապետութիւն:

Բաժանվում են, վիճում, սպառնում, գին-
վում, պատրաստվում:

Անկախութեան հայտարարման փառահեղ
սունակատարութեւն:

Բերկրանք, ցնծութիւն:

Ասոն ու Ավոն հրճվանքի մեջ են:

Հայաստանն անկախ է:

Մեծ Հայաստան:

Ծովից ծով Հայաստան:

8.

Անկախ Հայաստան:

Իրականացած դարերի յերազ:

Կառավարութիւնն: Նախարարական խոր-
հուրդ: Պարլամենտ:

Սեփական դրամ:

Զորք, սպարապետ:

Սահմանադրան գնդեր:

Բայց մեր յերկիրը մի փակուղի չէ. բացի
յետ-յետ գնալուց, վաչ մի տեղից դուրս դալու
հնարավորութիւն չկա:

Ընկար, սպասիր գողիքին, յեթե չես ու-
զում վերադառնալ և ճամփադ շարունակել
հանգիստ:

Իսկ յեթե ջղային ես ու հանգիստ նստել
չես կարողանում, ախաի կոտորեա գլուխդ, լավա-
գուն դեպքում՝ վոտքդ:

Իսկ թե հանգիստ մտածես ու պայմանները
կշռադատես, պատից վեր մագլցելու յեղ
կը գտնես:

Պատը խորտակել չես կարող:

Հնարավոր չե, յերբ թևերդ անուժ են և
նույն իսկ մատներիդ եղունգները փշրված:

Անկախ Հայաստան՝ մի մեծ փակուղի:

Դաշտերն անմշակ են, տղամարդիկ զինա-
կոչված՝ սահմանները պաշտպանելու:

Փակ է բոլոր ճանապարհները:

Դրսից մթերք չի ստացվում:

Գյուղը թշնամացել է քաղաքին:

Քաղաքն արհամարհում է գյուղին:

Սովը փռել է թևերը:

Հագուստը չի ծածկում մերկությունը:

Դադթականությունն որ ավուր ավելանում
է, լցնում բոլոր պատերի տակ, կեղտոտում,
սովից ու անոգնականությունից մեռնում ա-
ռանց հաշվի:

Հիվանդությունները տարածվում են ամեն
ուր և հնձում անխնայ:

Իսկ սահմանին մոտիկ կանգնած է թշնա-
մին:

Հայնացել ե նրա տիրապետական ախոր-
ժակը:

Ազատվում ե սակեցժամ ժամանակավոր տար-
տած գրությունից:

Առաջ ե շարժվում:

Մեր թիկունքում նրան սպասում ե «զա-
դե»-ական «անկախ հանրապետությունը»:

Ճանապարհին ավերում ե գյուղեր ու շենքեր:
Վրեժ ե լուծում:

Իմպերիալիստական ու կրոնական վայրե-
նացած անձնական վրեժ՝ կոտորելով մի սմ-
բողջ ժողովուրդ:

Գնում ու վաճառում են:

Հիսուն ռուբլով կարելի չե սպանելու «բա-
վականություն» ստանալ:

— «Թյուրքերը դալիս են» . . . այս ե
կանգնած ողի մեջ:

— «Թյուրքերը դալիս են» . . . այս ե պը-
տրտվում ամեն կողմ . . .

Պատվում ե փողոցներում, գյուղերում,
դաշտերում, մտնում տնից տուն, թաղվում ու-
ղեղների մեջ ու անյեղանելիության շիկացած
յերկաթի վոզջ ծանրությամբ նստում բոլորի
վրա ու խանձում:

Ճենճահաւար յերկինք ե բարձրանում:
 Վտանգի ահռելիությունը բթացրել ե դի-
 տակցությունը:

Մարդիկ սոսկում են, բայց վաչ լաց կա,
 վաչ հառաչանք:

Սոսկումից ծիծաղում են, քրքշում:
 Ամեն ժամ լուրեր են հասնում այս ու
 այն շրջանի բնակչութեան կոտորածների մա-
 սին:

Ամեն ըսպէ բազմաթիւ մարդիկ փախչում
 են, փախչում:

Դիտակցությունը կորել ե:

Մնացել ե մի միտք . —

Փախչել . . .

Ամեն ինչ, հնարավորի սահմաններում,
 կապել, պատրաստել ու սպասում են:

Ամեն փոքրիկ աղմուկից, ամեն անորոշ
 խլրտումից հանկարծակիի յեկած, իսկոյն դեպի
 այդ կոպտոցներն են վազում:

Սակայն փախչելու ըսպէյին մոռացվում
 են հայե այդ կապտոցները:

Մոռացվում ե հուշնիակ հացի կապտը:

Մի քանի հազուստ միմյանց վրա հազած,

շաքաթներ շարունակ մարդիկ յերբեք չեն հան-
վում. քնելու փոխարեն սենյակների անկյուն-
ներում, մթության մեջ, կուչ յեկած ննջում են
ու թեթև թխկոցից սոսկումնահար, վեր ցատ-
կում խելագար ու մոռացած ամեն ինչ և բո-
լորին, դեպի դուռը վազում:

Գովառները ավերված են:

Հայնասարած յերկրից մի ծվեն և մնացել,
ուր բոլոր փախչողները կենտրոնացած, վերջին
որերն են ապրում:

Բայց ալիքն այդ գերեզմանատան դուռն
ել և բաղխում:

Բեկեր ու խաներ, նենգության թույնով
պատվաստված բազմաթիվ զորքերի գլուխ ոն-
ցած, կտրել են այդ գերեզմանատան դուռը:

Պայքարը վերջինն է:

Յեվ սոսկումով բռնված մարդիկ, վախից
կծկված, յերբ արդեն վազրի տատմներն զգա-
ցին իրենց կաշվի վրա, անգիտակցական ուժով
տարված, յելան միասին մեռնելու:

Յելան յերգով, քրքիջով:

Վախը հերոսներ ծնեց:

Այլևս չուշ մի տեղ փախչելու անհնարինու-

Թյունը ստիպեց նրանց մեռնելու պահին ավելի
ամուր կառչել կայնքին:

Վերադաձ չկար:

Կատարվեց հրաշքը:

Սոսկումը փրկեց:

Արտաքին դեպքերի ընթացքը յեկավ ոժան-
դակելու:

Ողակը թուլացավ:

Բայց հաջողությունը անսանձ է դարձնում
ցանկությունը:

Անցյալը մոռացվում է:

Զի կշռադատում գալիքը:

Ասոն ու Ավոն կորցրել են չափը:

Կրկին ճամփան գնում է հին կարգով:

Այս մերն է: Այն մերն է:

Այս մեզ պիտի տալ: Այն մենք չենք զիջի:

Կխլենք զենքով: Կտիրենք զոռով:

Յերեք փոքրիկ ժողովուրդ, ճնշումից յե-
լած ու բախտակից, ձեռք չտվեցին միմյանց
ու աշխատեցին մեկը-մյուսին իշխել:

Յեվ միմյանց վռնչացնելու, զարգանալուն
արգելք հանդիսանալու մեջ եին իրենց գալիք
լավ որերի իրականացման յեկակետը գտնում,
ավելի հզորների դռները մաշելով:

«Դիպլոմատյան», «նոտաները» և գրագրությունների կույտերը փոխվում են դենք ու գրահի:

Թուշում են «պատգամավորները», «լիազորներն» ու «ներկայացուցիչները» Յեվրոպա: Գծվում և քարտեզը:

Ամեն փոքրիկ տեղի մեջ փրկության նշանակություն դնելով, ատամներ են ցցվում:

Ասոն ու Ավոն կառավարություն են կազմել:

Ասոն ու Ավոն իրենց ժողովուրդին են դոհել, նրան կառավարելու համար:

Ոթոները միշտ պատրաստ են նրանց դռներին:

Հանձնարարությունների մեծ ու փոքր պաշտոնյաները սպասին կանգնած:

Կաբինետներ ու դեպարտամենտներ, գրամատուն ու պահեստներ նրանց խոսքով շարժվող:

Ազգային ջիղն ուռչում է:

Ազգային ջիղը՝ լարվում:

Հասել և «Մայր Արաքսին» սգավորի շորերը հարսանեկանով փոխարինելու ժամանակը:

Յերբ նրա ափերին միայն «իր դավաճունք»
լինեն:

Տիրական ձգտումը փոփում է հսկայական
ցանցի պես ու մղձավանջային ծանրությամբ
նստում ժողովրդի գլխին:

Լիազորներն ու պաշտոնյաները հաստանում
են տրամագծով:

Իսկ հաց չկա:

Մթերքները պակասում են ժամ ե ժամ:

Որեր շարունակ «սոչեր» են կանգնել
փռների ու կենսամթերքների խանութների առաջ:

Տոմսերով առանում են քառորդ ֆունտ թե-
փահաց, լոբի:

Բայց «հատուկ կարգադրությամբ», «պե-
տական» պետքերի համար յետևի դռնից առ-
նում են փթերով սպիտակ հաց ե այլ մթերք-
ներ:

Փողոցները լեցուն են վաղորմություն աղա-
ղակող մանուկներով, ծերերով, կանանցով:

Ճաշարանների, թեյարանների դռների ա-
ռաջ խիտ կանգնած, սովից դուրս թռչող աչ-
քերով, դիտում են ախորժակով ճաշողներին,
ընթրողներին ու նվաղուն ձայնով աղերսում:

Վոդոբոլթյուն տվող չկա:

Փշրանքներն անգամ ագահորեն բերան են
գցվում:

Մարդիկ չեն կշտանում:

Ուտում են, շարունակ ուտում ու չեն կըշ-
տանում:

Միշտ քիչ է թվում:

Գրպաններում, ծոցերում, թղթապանակ-
ներում հաց է պահվում բոլորից գաղտնի:

Միշտ նախանձով են նայում վորևե բան
ծամողի բերնին:

Ֆիդիքական գոյությունն անապահով է:

Մուլթն ընկնելուն պես փողոցները դա-
տարկվում են:

Ամեն անկյունից «քաջաբար» հարձակում-
ներ են լինում:

«Հերոսները» բազմաթիվ են ու անվախ:

Կառավարությունն անուժ է նրանց դեմ:

Կարգի չեն յենթարկվում:

Զորանոցները դատարկվում են:

Զինվորները փախչում են:

Ռազմամթերք չկա:

Յեղածը՝ անհամապատասխան:

Իսկ ողակը կրկին սկսում ես սեղմվել:

Թյուրքիայում, մեզ սահմանամերձ շրջա-
նում կենտրոնացել են իրենց յերկրի դրուժյու-
նից դժգոհներն իրենց գործերով, նոր կյանք
ստեղծելու նախատակով:

Մերձեցման ձեռք են մեկնում:

Առաջարկվում են պայմաններ:

Ասոն ու Ավոն մերժում են:

Մերն ե, կովով կը վերցնենք:

Կառնենք ձերն ել:

Մեզ պաշտպանում ե Անգլիան, Ամերիկան:

Ամերիկան վերցնում ե մեր մանգաղը:

Ամերիկան ուղարկում ե կենսամթերք ու
ալյուր:

Անգլիան մատակարարում ե ռազմամթերք
ու հագուստ:

Ֆրանսիան ուղարկում ե փամփուշտ:

Ճառեր, բանկետներ:

Ջեռքերի սեղմում, համբույր, շնորհավո-
րանք:

Ակումբում մեծ ցույց, հանապաուրաստից:

Հառա՛ջ, հառա՛ջ:

Գեներալները ղեկավարում են:

Թմբապետները հրամայում:
 Փողոցներում՝ վոզեփորություն, շքերթ:
 Զորահանդես է:
 Նախարարապետը հանդեսն ընդունում է
 ցիլինդրը կես բարձրացրած:
 Սինեմայում այգալես են ցույց տալիս:
 Քաղցածները հոծ խմբով շրջապատել են նը-
 բանց, խամրող աչքերով նայում ու հուսահատ,
 դուլխները թափահարում:
 Զինվորներն անտրամադիր են:
 Հոգնած են ու հյուժված:
 Ժողովուրդը, դորքը . . .
 Ղեկավարները վոզեփորված են:
 Կուշտ են:
 Նոր ասպարեզ է բացվում:
 Փառքի նոր դափնի . . .
 Սկսվում է:
 Նահանջում են:
 Ողակն արդեն խեղդում է:
 Ժողովորդն սթափվում է:
 Զորքն ուշաբերվում:
 Հասկանում են:
 Դեպի տուն:

Քշնամին մտանում է:

Քաղաքը վտանդի մեջ է:

Մտքերի խուլ դժգոհությունը մեծանում
է ու արտայայտվում:

Բարձրացնում է իր ձայնը:

Ասոն ու Ավոն հասկանում են:

Մեկ անգամ խեղդել են այդ ձայնը բայց —

Այլևս անհնարին է:

Ալիքը մեծանում է:

Պահել դիրքերը:

«Ծովից ծովը» յերազ է: Իդյալիստների
ցանկություն: Նրանց հետ Ասոն ու Ավոն յեր-
բեք համաձայն չեն յեղել:

Այժմ հնարավոր չէ:

Այդ մասին կմտածեն հետո, յերբ յերկրի
անկախությունն ամբողջոված ու լենտեսակա-
նը վերականգնված կլինի:

Այժմ պետք է փոքրիկ հայաստան:

Փոքրիկ, բայց «անկախ»:

Այդպես կառավարելը հեշտ է. խոստա-
նում են:

Փոքրիկ բանակ, քիչ ծախք:

Սխալ եր վաղուց չմտածել այդ մասին:

Մեղավորը նախարարներն են:

Փոխել նրանց:

Փոխվում են նախարարները ու շտապում
հաշտության պայմանը ստորագրելու:

Ասոյի ու Ավոյի դեմքերը կրկին պարզում
են:

Ոթոները թռցնում են նրանց ամեն կողմ:

Ժողովից ժողով, միտինգից միտինգ:

Հանկարծ ողբ տաքանում է ու արևի դեմ-
քըն է շողշողում:

Ու հեռու Հյուսիսից Հոկտեմբերն իր ձեռքն
է պարզում վոտքի հանելու մեր տառապած
ժողովրդին:

1923 թ. Հունիս — Ագոստոս

Յերեվան



ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ ՆՈՒՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ

1. ՏԱՆՁԱՆՔԻ ԼԱՐԵՐ. — Արձուկ յերգեր
1911 թ. Թիֆլիս
2. ԿԱՐՈՏԻ ՅԵՐԳԵՐ. — Բանաստեղծութ.
1922 թ. Յերևան
3. ԴԵՊԻ ԱՊԱԳԱՆ. — Պատմվածքներ
1923 թ. » »
4. ՆԱԽՈՐՅԱԿԸ. — Կինո — Լեհիտ
1923 թ. » »

Դիմել. — Յերևան, գրափաճառներին և Հե-
ղինակին՝ Контрагентство Печати, Эривань.

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Յերես		Տող	Տպված է	Պիտի լինի
12	վարից	3	«առևտուր»	«առևտուր»
16	վերից	7	և	և
17	»	9	բաժնաված	բաժանված
18	վարից	10	ողեկորվում	վողեկորվում
19	վերից	4	անընդամ	անընդհատ
20	վարից	11	ըստ	ըստ
22	»	9	Գյոյրգյան	Գյոյրգյան
37	»	4	Անքում են	Տնքում են
37	»	7	վագոնները	վագոնները
46	»	8	«մեյդաններում»	«մեյդաններում»
65	վերից	3	թվերը	թվերը
69	»	12	սպա—	սպան —
75	»	1	տարիներում	տարիներում
93	վարից	9	Մատղերներին	Մատղերներին



ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.



220038842